

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de dret

*El dret a l'alimentació en l'àmbit
internacional*

TREBALL DE FI DE GRAU

Doble grau d'ADE i Dret

Raquel Cubeles Ollé

Curs acadèmic: 2019/2020

Realitzat sota la direcció del Dr. Jaume Munich i Gasa

El futur de la humanitat i del nostre planeta està a les nostres mans, i també en les de la generació més jove, que passarà la torxa a les generacions futures. Hem traçat el camí cap al desenvolupament sostenible, i ens correspon a tots garantir que el viatge arribi a bon port i que els seus èxits siguin irreversibles.

AGNU, Agenda 2030

RESUM

La garantia del dret a l'alimentació és una circumstància a la qual s'enfronten tots els països del món, sobretot els països en desenvolupament. L'Agenda 2030, concretament amb l'objectiu de desenvolupament sostenible número 2, pretén promoure polítiques i moviments de tots els agents afectats per tal de poder aconseguir una situació de fam zero, és a dir, que a cap persona se li vulneri el dret a una alimentació adequada.

El present treball pretén donar una clara visió del que suposa el dret d'alimentació per la comunitat internacional, fent especial referència a l'Agenda 2030 que ha estat adoptada per 193 Estats. Farem una anàlisi de la regulació del dret a l'alimentació establerta tan en l'àmbit universal com en l'àmbit regional, particularment a Europa. Posarem èmfasis en el que significa el dret a l'alimentació en l'àmbit universal i en els instruments que l'han recollit. I en l'àmbit regional, hem fet una recerca de les regulacions i accions que s'han dut a terme per la consecució d'aquest dret.

ABREVIACIONS

AGNU- Assemblea General de les Nacions Unides
CADS- Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya
CDESC- Comitè de Drets Econòmics, Social i Culturals
CDH- Consell de Drets Humans
CEDH- Convenció Europea de Drets Humans i Llibertats Fonamentals
CEDS- Comitè Europeu de Drets Socials
CMA- Cimera Mundial sobre l'Alimentació
CMAD- Comissió de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament
COE- Consell d'Europa
CSA- Carta Social Europea
DUDH- Declaració Universal dels Drets Humans
EFSA- Autoritat Europea de Seguretat Alimentària
FAO- Organització de les Nacions Unides per l'Alimentació i l'Agricultura
IGSSG- Independent Group of Scientists appointed by the Secretary-General
NU- Nacions Unides
ODM- Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni
ODS- Objectius de Desenvolupament Sostenible
OEA- Organització d'Estats Americans
OG núm. 12- Observació General número 12
OMS- Organització Mundial de la Salut
OUA-Organització per a la Unitat Africana
PAC- Política Agrària Comuna
PIDCP -Pacte Internacional de Drets Civil i Polítics
PIDESC- Pacte Internacional Drets Econòmics, Socials i Culturals
TEDH- Tribunal Europeu de Drets Humans
TFUE- Tractat de Funcionament de la Unió Europea
TUE- Tractat de la Unió Europea
UA- Unió Africana
UE- Unió Europea

TAULA DE CONTINGUTS

RESUM.....	iii
ABREVIACIONS	iv
INTRODUCCIÓ	1
CAPÍTOL I: EL PROBLEMA DE LA FAM AL MÓN I EL CONCEPTE DEL DRET A L'ALIMENTACIÓ.....	3
A. El problema de la fam i la falta de nutrients al món	3
B. El concepte de dret a l'alimentació	7
a) Declaració Universal dels Drets Humans	7
b) El Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals.....	8
c) La Declaració de Roma sobre la seguretat alimentaria mundial	13
d) El dret a l'alimentació en altres instruments internacionals	15
i. Informe del Relator Especial sobre el dret d'alimentació.....	15
ii. Les directrius de la FAO.....	15
iii. Les resolucions de l'AGNU sobre el dret a l'alimentació	17
CAPÍTOL II: L DRET A L'ALIMENTACIÓ A NIVELL UNIVERSAL.....	18
A. El dret a l'alimentació en l'àmbit de les Nacions Unides	18
a) La Declaració Universal dels Drets Humans	18
b) El Pacte Internacional Drets Econòmics, Socials i Culturals	20
c) Informe del Relator Especial sobre el dret de l'alimentació.....	21
B. L'acció de la FAO	23
C. L'acció de la Organització Mundial de la Salut (OMS).....	24
D. Altres instruments a nivell universal	26
a) Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona	26
b) Convenció sobre els Drets dels Nens.....	27
c) Convenció sobre el drets de les persones amb discapacitat.....	28
CAPÍTOL III- EL DRET A L'ALIMENTACIÓ A L'AGENDA 2030.....	30
a) Antecedents a l'Agenda 2030	30

b)	L'Agenda 2030	32
c)	Els 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS)	33
d)	L'ODS 2: Fam Zero	36
e)	L'ODS 2.1: posar fi a la fam i assegurar una alimentació sana	38
i.	Efectes de la inseguretad alimentaria a nadons i a mares	41
ii.	Sobrepès i obesitat	42
f)	La relació de l'ODS 2 amb els altres ODS	43
i.	Els ODS relacionats amb l'accés als aliments	43
ii.	Els ODS relacionats amb el consum d'aliments	46
 CAPÍTOL IV: EL DRET A L'ALIMENTACIÓ A L'ÀMBIT REGIONAL		48
A. El dret alimentació a l'àmbit del Consell d'Europa		48
a)	La Convenció Europea dels Drets Humans	48
b)	La Carta Social Europea	51
c)	Altres instruments del Consell d'Europa	53
B. El dret a l'alimentació en l'àmbit de la Unió Europea (UE)		55
a)	El concepte d'aliment a la UE	56
b)	El dret a l'alimentació a la UE abans de l'Agenda 2030: especial referència a l'Autoritat Europea de Seguretad Alimentaria	58
c)	El dret a l'alimentació a la UE després de l'Agenda 2030	63
i.	L' economia circular i els ODS	64
ii.	El Pacte verd europeu	66
iii.	FOOD 2030.....	67
C. El dret a l'alimentació en altres àmbits regionals		69
a)	El Protocol de San Salvador de 1988 de la Convenció Americana sobre el Drets Humans	69
b)	La Carta Africana dels Drets Humans i dels Pobles de 1981 i el seu Protocol sobre la dona africana del 2003	70
c)	La Carta Africana sobre els drets i el benestar dels infants de 1990	72
CONCLUSIONS		73
BIBLIOGRAFIA		78

A. Documents	78
1. Tractats internacionals	78
2. Jurisprudència del TEDH.....	78
3. Documents d'organitzacions internacionals	79
a) Documents del sistema de les NU	79
i. Documents de les NU	79
ii. Documents de la FAO.....	81
iii. Documents de la OMS.....	81
iv. Altres documents del sistema de les Nacions Unides.....	82
b) Documents d'OI regionals europees.....	82
i. Documents del Consell d'Europa	82
ii. Documents de la Unió Europea	83
4. Altres documents	85
B. Doctrina	85

INTRODUCCIÓ

Aquest estudi es basa en el dret a l'alimentació a la comunitat internacional, en especial, a l'Agenda 2030. La raó cabdal per haver escollit aquesta matèria com objecte d'investigació es deu a una aplicació de mòbil que promou que els establiments alimentaris, siguin restaurants o botigues de queviures, al final de la jornada vinguin a un preu reduït els productes no aptes per la venda però que segueixen aptes pel consum, que en una situació normal tirarien a les escombraries. En la promoció i màrqueting d'aquesta aplicació es fa menció de la quantitat de menjar que les persones tirem o malbaratem i, vam voler fer un pas més enllà i estudiar el dret bàsic a l'alimentació.

El dret a l'alimentació és un dret bàsic i essencial pel desenvolupament de les persones i, tot i això, no es garanteix en cap regió del món. Són 1.000 milions de persones que avui en dia pateixen fam crònica i 2.000 milions que tenen carència de micronutrients. Cal destacar que la falta d'accés als aliments i nutrients adequats comporta la mancança d'altres drets bàsics, com la salut o un sanejament adequat.

No només això, sinó que hi ha 1.000 milions de persones que pateixen sobrepès provocat per la malnutrició. El sobrepès o obesitat vénen ocasionats per l'excés de menjar ràpid i precuinat, que té alts nivells de sucre i és molt calòric. Els consumidors d'aquest tipus de productes es veuen abocats a la ingesta d'aquest a conseqüència dels additius químics i les grans campanyes de màrqueting. Aquestes persones són víctimes d'un sistema que està més preocupat per enriquir-se, fet que s'ha accentuat en les últimes dècades, que no pas per arreglar un problema social, com és la bona alimentació.

Per tant, el dret a l'alimentació té dues vessants oposades, per una banda, la falta d'accés als aliments que provoca la fam a moltes regions i desencadena problemes de salut. I per altra banda, la mala alimentació provocada per l'accés d'aliments de valor nutricional baix i alts nivells calòrics que condueix a problemes de salut com són el sobrepès o l'obesitat.

La comunitat internacional ha recollit el dret a l'alimentació tan en instruments de caire universal, com de caire regional. Hi ha una clara voluntat de reconèixer el problema de la fam, però aquesta voluntat es tradueix en accions i/o obligacions o queda a disposició dels Estats la seva lliure adopció?

Volem donar una visió de com s'afronta en l'àmbit universal l'Agenda 2030 i els compromisos adoptats amb aquesta, els 17 ODS. En especial el número 2, que posa de manifest la necessitat de prendre mesures per aconseguir que en l'àmbit mundial hi hagi fam zero. És a dir, que ningú sigui víctima ni de l'escassetat d'aliments ni d'una malnutrició. També fem referència als mecanismes aprovats per la UE després d'haver adoptat l'Agenda 2030, i l'enfocament de les seves polítiques per aconseguir els ODS.

La metodologia d'aquest treball té un enfocament interdisciplinari, amb la finalitat de donar resposta a les nostres preguntes i contribuir a una clara percepció del dret a l'alimentació a escala internacional. Serà una combinació de ciències jurídiques amb altres ciències, com ara les ciències de la salut, ciències ambientals, i altres disciplines com les relacions internacionals i la sociologia. En qualsevol cas, el treball es caracteritzarà pel predomini de l'anàlisi jurídica, i les altres disciplines proporcionaran suport interpretatiu addicional per entendre millor l'enfocament jurídic.

A partir de la metodologia, hem analitzat la normativa relativa al dret a l'alimentació internacional i la seva regulació a l'Agenda 2030. Primer, veurem els aspectes generals de la problemàtica de la fam en l'àmbit mundial i analitzarem el concepte de dret a l'alimentació. En segon lloc, ens centrarem en l'esforç universal per fer front el problema, en diferents regulacions. En el capítol tercer enfocarem el problema del dret alimentari a través de l'agenda 2030 i dels Objectius de Desenvolupament Sostenible, concretament el número 2 sobre la *fam zero*. Finalment ens centrarem en àmbits regionals, en particular a Europa.

CAPÍTOL I: EL PROBLEMA DE LA FAM AL MÓN I EL CONCEPTE DEL DRET A L'ALIMENTACIÓ

A. El problema de la fam i la falta de nutrients al món

En el món som una mica més de 7.650 milions de persones i es produeixen aliments per alimentar a 12.000 milions de persones. Tanmateix, hi ha 1.000 milions de persones que pateixen fam crònica i 2.000 milions que tenen carència de micronutrients¹.

El dret a l'alimentació està reconegut a nivell internacional com un dret bàsic per gaudir d'un nivell de vida adequat. És un dret necessari per assegurar un correcte desenvolupament de la persona i garantir unes condicions mentals i físiques adients². Avui en dia, molta gent veu vulnerat l'accés als aliments i aquest compromet al seu desenvolupament³.

La falta d'accés a una l'alimentació adequada normalment ve acompanyada de la manca d'altres drets bàsics com pot ser una salut adient o una llar adequada que s'engloben dins del dret a gaudir d'una vida digna⁴.

Tot i centrar-nos en el dret a l'alimentació no s'ha de perdre de vista les altres esferes del dret a gaudir d'un nivell de vida adequat⁵, atès que l'aigua també és un bé de primera necessitat i condició necessària per viure. L'accés a l'aigua forma

¹ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019, Safeguarding against economic slowdowns and downturns*, Roma, 2019.

² BLANC, A., "Article 25", a l'ASSOCIACIÓ PER LES NACIONS UNIDES A ESPANYA, *La Declaració Universal dels Drets Humans comentari article per article*, Icaria, 1998, p. 396.

³ Vid. RICHES, G., et al., "Hunger in rich world: Food aid and right to food perspective" a SILVASTI, T., RICHES, G., (ed.), *Hunger and Food Charity in Rich Societies: What Hope for the Right to Food?*, Palgrave Macmillan UK, 2014, p. 2-5.

⁴ Vid. CIERCO, C., "El derecho humano a la alimentación", a SALAMERO, L. (ed.), *Manual básico de derecho a la alimentación*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 89-94.

⁵ *Ibid.*

part de les mesures per combatre la fam, ja que no es pot garantir el dret a l'alimentació sense assegurar el dret humà a l'aigua⁶. Avui en dia segueix havent-hi 2.100 milions de persones que no tenen accés al sanejament d'aigua, i 844 milions que els hi manca el sanejament segur⁷.

A més a més, s'està vivint una situació oposada on hi ha 1.000 milions de persones que pateixen sobrepès i 500 milions que pateixen obesitat en tot el món⁸. A trets generals, aquestes persones tenen accés als aliments però no obtenen una bona balança de nutrients necessaris, és a dir, pateixen inseguretats alimentària, a causa del consum excessiu d'aliments envasats que contenen alts nivells de sucre i de calories⁹.

Segons un estudi de la FAO el 2018, 820 milions de persones patien desnutrició¹⁰. Es consideren persones desnodrides les que no tenen accés als nutrients adequats per portar una vida digna¹¹. En aquest informe la FAO reconeix que el problema no està en l'increment de la població mundial, sinó en la mancança d'una alimentació adequada de forma crònica¹².

El que agreuja el problema de la mala distribució d'aliments és el malbaratament d'aquests, actualment es tiren 1/3 del menjar que es produeix. A Europa es tira un

⁶ Vid. GIFRA. J. *et al.*, "Derecho humano a la alimentación y el agua", *Cuadernos de Estrategia*, 161, 2013, p. 27-28.

⁷ AGNU, Resolución 64/292, *Derecho humano al agua y saneamiento*, de 28 de juliol del 2010.

⁸ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 42.

⁹ Vid. VIVAS, E., *El negocio de la comida ¿Quién controla nuestra alimentación?*, Icaria, 2014, p. 20-23.

¹⁰ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 37.

¹¹ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación. Consecuencias de los actuales modelos de producción y consumo de alimentos*, Reus, 2018, p. 14-15.

¹² GIFRA. J., *et al.*, "Derecho Humano a la alimentación y el agua", *op. cit.*, p. 27-28.

20% de menjar que es produeix¹³, que aproximadament suposa uns 173 kilograms a l'any per europeu¹⁴.

Observant les dades vistes fins ara, podem afirmar que si el sistema actual es gestionés d'una forma més equitativa, es podria alimentar a tota la població mundial¹⁵. L'obesitat i la fam són dues cares de la mateixa moneda, víctimes d'un sistema que no funciona i que condemna a milions de persones a la malnutrició i al malbaratament d'aliments¹⁶.

El Relator Especial, Jean Ziegler, va fer un informe el 2001 sobre el dret a l'alimentació i després d'haver sigut coneixedor de les mateixes dades que acabem de veure nosaltres, però el 2001, va afirmar que “*És una tragèdia silenciosa que té lloc diàriament en un planeta aclaparat per la riquesa*”¹⁷.

Davant la preocupant situació alimentaria mundial, diversos països han reconegut al dret a l'alimentació, disposant-lo en el text normatiu de rang més elevat. Actualment, són 27 constitucions a escala mundial que reconeixent aquest dret¹⁸. Alguns exemples de constitucions que incorporen aquest dret dins dels seus drets

¹³ FAO, *The State of Food and Agriculture 2019, Moving forward on food loss and waste reduction*, Roma, 2019.

¹⁴ FUSIONS, *Estimates of European food waste levels*, Estocolm 31 de març de 2016. FUSIONS (Food Use for Social Innovation by Optimising Waste Prevention Strategies), és un projecte de la Comissió Europea per reduir el malbaratament d'aliments, que va tenir una durada de 4 anys, del 2012 al 2016.

¹⁵ INDEPENDENT GROUP OF SCIENTISTS APPOINTED BY THE SECRETARY-GENERAL, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now— Science for Achieving Sustainable Development*, United Nations, 2019.

¹⁶ VIVAS, E., *El negocio de la comida ¿Quién controla nuestra alimentación?*, op. cit., p. 20-25.

¹⁷ AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho a la alimentación*, CN.4/2001/53, de 7 de febrer del 2001. La cursiva és nostra; Jean Ziegler, va ser el primer Relator Especial sobre el dret d'alimentació de la Comissió de les Nacions Unides pels Drets Humans.

¹⁸ FAO, *Quince años de implementación de las Directrices sobre el derecho a la alimentación, Revisión de los avances hacia el cumplimiento de la Agenda 2030*, Roma, 2019, p. 13-17.

fonamentals són, les constitucions de l'Índia¹⁹, Zimbabwe²⁰, Nepal²¹, Cuba²², Brasil, Colòmbia, Equador, Guatemala, Nicaragua, Mèxic o Paraguai, entre d'altres.

Es reconeix el dret a l'alimentació a l'article 47 de la Constitució de l'Índia, on s'estableix que

“L'Estat ha de considerar la captació del nivell de nutrició i la qualitat de vida de les seves persones i la millora de la salut pública entre les seves funcions primàries i, en particular, l'Estat procurarà dur la prohibició del consum, llevat de finalitats medicinals de begudes intoxicants i de fàrmacs que són perjudicials per a la salut”.

La Constitució de Zimbabwe recull en dos articles la importància del dret a l'alimentació: l'article 77 que assenyala que “tota persona té dret a aliments suficients”, i l'article 81 que reconeix el dret a la nutrició dels infants. Al 2015, quan es va adoptar la Constitució del Nepal, es va recollir a l'article 26 el dret a tot ciutadà a tenir garantit el dret a l'alimentació “tot ciutadà pot comptar amb el dret a l'alimentació”. Igualment, l'article 77 de la Constitució de República de Cuba estipula que “totes les persones tenen dret a l'alimentació sana i adequada”.

El fet d'admetre el dret a l'alimentació en diferents constitucions, posa de manifesta la real problemàtica de no gaudir d'una alimentació adequada, que suposa una preocupació per les persones i els països, i demostra la seva voluntat en voler afrontar-ho.

¹⁹ Constitució de la Índia, de 26 de novembre del 1949.

²⁰ Constitució de la República de Zimbabwe, de 15 de maig del 2013.

²¹ Constitució de la República Federal Democràtica del Nepal, de 20 de setembre del 2015.

²² Constitució de la República de Cuba, de 10 d'abril del 2019.

B. El concepte de dret a l'alimentació

El dret a l'alimentació adequada és un dret sòlidament reconegut, ja sigui en l'àmbit individual d'Estat com en l'àmbit de comunitat internacional, però que a la pràctica està fortament vulnerat²³.

En efecte, el dret a l'alimentació està àmpliament reconegut en la comunitat internacional, i fa anys que es persegueix l'objectiu d'eradicar la fam al món. La manca d'aliments i els problemes en l'accés aquests també estan molt presents. Malgrat això, el concepte del dret d'alimentació no s'ha definit amb precisió, sinó que ha anat evolucionat i s'ha anat matisant al llarg dels anys.

A continuació veurem des d'un inici a on s'ha recollit el dret d'alimentació i com s'ha establert el concepte al llarg dels anys, per tal de veure que s'entén actualment per dret d'alimentació.

a) *Declaració Universal dels Drets Humans*

La Declaració Universal dels Drets Humans²⁴ (en endavant DUDH), adoptada al 10 de desembre de 1948, en el seu article 25.1²⁵ estableix:

“Tota persona té dret a un nivell de vida adequat que li asseguri, així com a la seva família, la salut i el benestar, especialment quant a alimentació²⁶, vestir, habitatge, assistència mèdica i als serveis socials necessaris; també té

²³ GIFRA, J., *et al.*, “Derecho Humano a la alimentación y el agua”, *op. cit.*, p. 41.

²⁴ AGNU, Resolución 217 A (III), *Declaración Universal de los Derechos Humanos*, 10 de desembre del 1948.

²⁵ En la DUDH els drets dels articles 22 al 27 són considerats de segona generació, anomenats economicosocials. Aquests drets volen garantir els interessos vitals i assegurar la subsistència de les persones. Són obligacions de comportament que només impliquen el compromís de posar els mitjans per assolir el resultat i, deixen amplis marges perquè els Estat en funció del seu nivell de desenvolupament apliquin unes accions determinades. BLANC, A., “Article 25”, *op. cit.*, p. 386.

²⁶ La cursiva és nostra.

dret a la seguretat en cas d'atur, malaltia, incapacitat, viduïtat, vellesa o altra manca de mitjans de subsistència independent de la seva voluntat”.

Així, en la DUDH es reconeix al dret a l'alimentació com un dret en el context de gaudir d'un nivell de vida adequat²⁷ que asseguri la salut i el benestar. Per tant, el dret a l'alimentació es considera necessari per al desenvolupament de la persona, tan físic com mental. Existeix una connexió entre la falta d'aliment i/o desnutrició amb l'aparició de malalties a conseqüència d'aquesta mancança²⁸. Tanmateix, el problema recau en el fet que no es defineix el que s'entén per dret d'alimentació.

b) *El Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals*²⁹

Posteriorment, el 1966 és a aprovar Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals³⁰, (en endavant PIDESC). El seu article 11, prescriu el dret a l'alimentació adequada.

²⁷ CIERCO, C., “El derecho humano a la alimentación”, *op. cit.*, p. 89-90.

²⁸ *Vid.* BLANC, A., “Article 25”, *op. cit.*, p. 386-401.

²⁹ AGNU, Resolución 2200 A (XXI), *Pacto Internacional de los Derechos Económicos y Sociales*, de 16 de desembre del 1966. Entrada en vigor al 3 de gener de 1976. Actualment són part d'aquest pacte 170 països. Espanya va ratificar el pacte al 27 d'abril de 1997 i, va entrar en vigor al 27 de juliol del mateix any.

³⁰ El PIDESC va ser adoptat conjuntament amb el Pacte Internacional de Drets Civil i Polítics (d'ara en endavant PIDCP), en la mateix resolució de l'AGNU. Ambos pactes, també anomenats Pactes de Nova York, engloben la totalitat dels drets establerts a la DUDH. Cadascun dels pactes en diferents àrees, compartint els principis de igualtat i no discriminació i, el dret a la proclamar la lliure determinació dels pobles.

El PIDCP recull el dret a la vida, la integritat, la llibertat personal, la prohibició a la tortura, la tutela judicial efectiva, les llibertats de pensament, associació i reunió, el dret a la intimitat, a la vida familiar, a la personalitat jurídica i al dret de les minories. I el PIDESC, el dret a treballar i a treballar en condicions dignes, drets sindicals, dret a la seguretat social, a la protecció de la família, el dret a un nivell de vida adequat on s'inclou el dret a l'alimentació, el vestir i l'habitatge adequat, el dret a la salut, al dret a l'educació i la cultura; DIEZ DE VELASCO, M., *Instituciones del Derecho Internacional Público*, 18ª ed., Tecnos, 2013, p. 670-671.

“1. *Els Estats Part en aquest Pacte reconeixen el dret de tota persona a un nivell de vida adequat per a si i la seva família, fins i tot alimentació, vestit i habitatge adequats, i a una millora continua de les condicions d’existència. Els Estats part prendran mesures apropiades per assegurar l’efectivitat d’aquest dret, reconeixent a aquest efecte la importància essencial de la cooperació internacional fonamentada en el lliure consentiment.*

2. Els Estats part d’aquest pacte reconeixent *el dret fonamental de tota persona a estar protegida contra la fam*³¹, adoptaran, individualment i mitjançant la cooperació internacional, les mesures, inclosos els programes concrets, que es necessiten per:

- a) Millorar els mètodes de producció, conservació i distribució d’aliments mitjançant la plena utilització del coneixement tècnics i científics, la divulgació de principis sobre nutrició i el perfeccionament o la reforma dels règims agraris de manera que s’assoleixin l’exploració i la utilització més eficaces de les riqueses naturals.
- b) Assegurar una distribució equitativa dels aliments mundials en relació amb les necessitats, tenint en compte els problemes que es plantegen tant als països que importen productes alimentaris com els que exporten”.

Els Estats part del PIDESC reconeixen el dret a l’alimentació com un dret específic, ja que busquen protegir tota persona contra la fam³². Aquest article declara que els Estats prendran mesures per reconèixer l’efectivitat del dret a l’alimentació adequada tan de forma individual, com de forma global, en la comunitat internacional³³, prenent consciència que necessiten la cooperació de tots els països per eradicar la fam.

Malgrat que el PIDESC fa una referència més extensa pel que fa al dret a l’alimentació, partint de la premissa de no deixar que cap persona passi gana i,

³¹ La cursiva és nostra.

³² CIERCO, C., “El derecho humano a la alimentación”, *op. cit.*, p. 89-90.

³³ BOU, V., *Derecho internacional de los derechos humanos y derecho internacional humanitario*, Tirant lo Blanch, 2014, p. 75-76.

mencionant, també, la producció, la conservació i la distribució equitativa d'aliments, seguim sense tenir una definició clara del dret a l'alimentació.

El 1999, el Comitè de Drets Econòmics, Social i Culturals, (en endavant CDESC), en l'Observació General número 12³⁴ (a partir d'ara OG núm. 12) va precisar l'abast de l'article 11 del PIDESC, on es reconeix el dret a l'alimentació adequada. En aquest document es pot veure com és torna a citar l'article 11.2, però afegint-li una paraula clau, que aporta un nou punt de vista al concepte de dret a l'alimentació: "Els Estats part d'aquest pacte reconeixent el dret fonamental de tota persona a estar protegida contra la fam, i la *malnutrició*[...]"³⁵.

Fins ara, tot i no tenir una definició precisa de dret a l'alimentació podíem intuir que es tractava de garantir que tota persona gaudeixi de nutrients per tal d'alimentar-se. Tanmateix, amb la paraula malnutrició aporta una nova dimensió del concepte de dret a l'alimentació³⁶.

Al mateix comitè a l'OG núm. 12, estableix el que s'entén per dret a alimentació en el context internacional. "El dret a l'alimentació adequada s'exerceix quan tot home, dona o nen, sigui sol o en comú amb altres, té accés físic i econòmic, en tot moment, a l'alimentació adequada o mitjans per obtenir-la".

A més a més, l'OG núm. 12, afegeix també com s'ha d'interpretar aquest dret a l'alimentació:

"El dret l'alimentació adequada no ha d'interpretar-se, per consegüent, de forma estreta o restrictiva assimilant-lo a un conjunt de calories, proteïnes i

³⁴ CDESC, *Observación General 12: El derecho a alimentación adecuada (art. 11)*, doc. E/C.12/1999/5, de 12 de maig del 1999.

³⁵ La paraula malnutrició es va afegir arrel de la conferencies de Cimera Mundial de Alimentació 1974 sobre l'eradicació de la fam i la malnutrició; vegis AGNU, Resolució 3348 (XXIX), *Conferencia Mundial de la Alimentación*, de 17 de desembre del 1974. La cursiva és nostra.

³⁶ AGNU, Informe del Relator Especial sobre *la relación de la salud y la malnutrición*, doc. A/HRC/19/59, de 26 de desembre del 2011.

altres elements nutritius concrets. El dret a l'alimentació adequada haurà d'aconseguir-se progressivament. No obstant això, els Estats tenen l'obligació bàsica d'adoptar mesures necessàries per mitigar i alleujar la fam tal com es disposa en el paràgraf 2 de l'article 11, fins i tot en cas de desastre natural o d'una altra índole”.

Així que, el dret a l'alimentació no es tracta d'un fet puntual, sinó de garantir d'una manera continuada que les persones puguin alimentar-se adequadament, és a dir, sense patir malnutrició. Una situació de malnutrició vindria a ser una situació on una persona té aliments per no passar fam però aquests aliments no li aporten els nutrients necessaris perquè pugui portar una vida adequada i digna. Això és el que en principi, el Comitè podria venir interpretant fins al moment.

El mateix Comitè estableix una sèrie de pautes per tal de poder interpretar correctament el dret a l'alimentació.

“El concepte *d'adequació* és particularment important en relació amb el dret a l'alimentació, ja que serveix per destacar una sèrie de factors que han de tenir-se en compte en determinar si pot considerar-se certes formes d'aliments o règims d'alimentació a les que es tenen accés són els més adequats en determinades circumstàncies pels fins disposats en l'article 11 del Pacte (mencionat anteriorment).

El significat precís d'adequació ve a determinar en bona part per les condicions socials, econòmiques, culturals, climàtiques ecològiques i d'un altre tipus imperants en el moment”³⁷.

Pel que fa al concepte de *sostenibilitat* en el temps segons el CDESC es refereix “a la possibilitat d'accés als aliments per part de les generacions presents i futures. [...] Comporta el concepte de disponibilitat i accessibilitat a llarg termini”.

³⁷ La cursiva és nostra.

El CDESC, va considerar un contingut bàsic i essencial que compon el dret a l'alimentació adequada, és el següent:

“La *disponibilitat d'aliments*³⁸ en quantitat i qualitat suficients per satisfer les *necessitats alimentàries*³⁹ dels individus, sense *substàncies nocives*⁴⁰, i *acceptables per una cultura determinada*⁴¹.”

I l'*accessibilitat d'aquests aliments*⁴² en formes que siguin sostenibles i que no dificultin el gaudi d'altres drets humans”.

³⁸ Segons el Comitè del PIDESC, per *disponibilitat* entén les possibilitats que té l'individu d'alimentar-se ja sigui directament, explotant la terra productiva o altres fons naturals d'aliments, o mitjançant sistemes de distribució, elaboració i de comercialització que funcionin adequadament i que puguin traslladar els aliments des del lloc de producció on sigui necessari segons la demanda; la cursiva és nostra.

³⁹ D'acord el Comitè del PIDESC, *necessitats alimentàries* és el règim d'alimentació en conjunt aporta una combinació de productes nutritius per al creixement físic i mental, el desenvolupament, manteniment, i l'activitat física que sigui suficient per a satisfer les necessitats humanes en totes les etapes del cicle vital, i segons el sexe i l'ocupació. Per conseqüent, caldrà adoptar mesures per a mantenir, adaptar o enfortir la diversitat del règim i les pautes d'alimentació i consum adequades, inclosa la lactància materna, al mateix temps que es garanteix que els canvis en la disponibilitat i accés als aliments mínims no afectin negativament la composició i la ingesta d'aliments; la cursiva és nostra.

⁴⁰Segons el Comitè del PIDESC, les *substàncies nocives* es fixen en els requisits de la innocuïtat dels aliments i, a una gamma de mesures de protecció tant per mitjans públics com privats per a evitar la contaminació dels productes alimentaris a causa de l'adulteració i/o la mala higiene ambiental o manipulació incorrecta en diferents etapes de la cadena alimentària, també ha de procurar-se determinar i evitar o destruir les toxines que es produeixen naturalment; la cursiva és nostra.

⁴¹ D'acord el Comitè del PIDESC, que els *aliments hagin de ser acceptables per una cultura* i uns consumidors determinats, significa que cal tenir també en compte, en la mesura de lo possible, els valors no relacionats amb la nutrició que s'associen als aliments i el consum d'aquests, així com les preocupacions fonamentades dels consumidors sobre la naturalesa dels aliments disponibles; la cursiva és nostra.

⁴² Segons el Comitè del PIDESC, l'*accessibilitat econòmica* implica que els costos financers personals o familiars associats amb l'adquisició dels aliments necessaris per a un règim d'alimentació adequat han d'estar a un nivell tal que no es vegin amenaçats o en perill de provisió i

El CDESC ens prescriu una definició del dret a l'alimentació com el fet de garantir que tota persona obtingui els nutrients adequats de forma contínua i progressiva, per tal de protegir-lo contra la fam i la malnutrició. Al mateix temps, estableix que són els Estats els que han de vetllar per protegir i garantir aquest dret a totes les persones. I complir tot l'anterior quan estableix un contingut essencial pel dret a l'alimentació.

Per tant, el concepte de dret d'alimentació adequada ha d'incloure la disponibilitat d'aliments en quantitat i qualitat suficients per satisfer les necessitats de les persones, sense substàncies nocives. I també ha de garantir l'accessibilitat física i econòmica dels aliments al llarg del temps⁴³.

c) La Declaració de Roma sobre la seguretat alimentaria mundial

L'any 1996 es va aprovar la Declaració de Roma sobre la Seguretat Alimentaria Mundial a la Cimera Mundial sobre l'Alimentació i el seu seguiment (a partir d'ara CMA 1996)⁴⁴, on es va reafirmar el PIDESC, declarant "el dret de tota persona a

satisfacció d'altres necessitats bàsiques. L'accessibilitat econòmica s'aplica a qualsevol tipus o dret d'adquisició per qual les persones obtenen els seus aliments i és una mesura del grau en què és satisfactori per al gaudi del dret a l'alimentació adequada. Els grups socialment vulnerables com les persones sense terra i altres segments particularment empobrits de la població poden requerir l'atenció de programes especials; la cursiva és nostra.

Pel que fa *l'accessibilitat física*, Implica que l'alimentació adequada ha de ser accessible a tots, inclosos els individus físicament vulnerables, com ara els lactants i els nens i nenes petits, les persones d'edat, els discapacitats físics, els moribunds i les persones amb problemes mèdics persistents, com ara els malalts mentals. Serà necessari prestar especial atenció i, vegades concedir prioritat respecte a l'accessibilitat dels aliments de les persones que viuen en zones propenses als desastres i a altres grups particularment desfavorits. Són especialment vulnerables molts grups de pobles indígenes, ja que es pot veure amenaçat el seu accés a les terres ancestrals.

⁴³ BOU, V., *Derecho internacional de los derechos humanos...*, op. cit., p. 76-77.

⁴⁴ FAO, Declaración de Roma sobre la Seguridad Alimentaria Mundial y Plan de Acción de la Cimera Mundial sobre la Alimentación: *Ganancias por unos cuantos o alimentos para todos*, del 13 al 17 de noviembre del 1996. La CMA, celebrada a Roma al noviembre del 1996, reconeix la necessitat de eradicar la fam de tots els països, amb l'objectiu de reduir el nombre de persones subnodrides o desnodrides a la meitat del seu nivell, posant com a data límit l'any 2015. En la CMA

tenir accés a aliments sans i nutritius, en consonància amb el dret a una alimentació apropiada i amb el dret fonamental de tota persona a no patir fam”⁴⁵.

Una de les fites que es van establir a la Declaració fou l’objectiu 7.4, que prescriu *“aclarir el contingut del dret a una alimentació suficient i del dret fonamental de tota persona a no patir fam, com declara el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals i altres instruments internacionals i regionals pertinents, i prestar especial atenció a l’aplicació i la realització plena i progressiva d’aquest dret com a mitjà d’aconseguir la seguretat alimentària per a tots”*⁴⁶.

Un dels propòsits de la CMA 1996, va ser donar un contingut més concret al dret d’alimentació⁴⁷. Així com definir el concepte de seguretat alimentària i crear unes bases per aconseguir una seguretat alimentària sostenible⁴⁸. En aquest sentit, la

*“seguretat alimentària, existeix quan totes les persones, en tot moment, tenen accés físic i econòmic a un aliment suficient, segur i nutritiu que compleixi les seves necessitats dietètiques i les seves preferències alimentàries per a una vida activa i sana”*⁴⁹.

Es compleix el dret a l’alimentació quan la persona té accés a aliments de manera que no pugui passar fam. Altrament, la seguretat alimentària s’enfoca més cap a unes preferències nutritives i dietètiques adequades perquè la persona dugui una vida sana, per tal, de prevenir el sobrepès i l’obesitat.

1996 els caps d’Estat i de Govern, van aprovar la Declaració de Roma sobre la Seguretat Alimentària Mundial i el Pla de acció de la CMA, on es van prometre consagrar la seva voluntat política i la seva dedicació comuna i nacional a aconseguir la seguretat alimentària.

⁴⁵ La cursiva és nostra.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 24.

⁴⁸ LÓPEZ- ALMANSA, E., *Contra el hambre: Derecho a la alimentación y régimen internacional de ayuda alimentaria al desarrollo*, Tirant lo Blanch, 2009, p. 207.

⁴⁹ La cursiva és nostra.

d) *El dret a l'alimentació en altres instruments internacionals*

i. Informe del Relator Especial sobre el dret d'alimentació

Posteriorment, el 2000, la Comissió dels Drets Humans (actual Consell dels Drets Humans)⁵⁰ va establir, per primera vegada, el mandat del Relator Especial sobre el dret d'alimentació⁵¹, que va afirmar que

“El dret a tenir accés, de manera regular, permanent i lliure, sigui directament, sigui mitjançant compra en diners, a una alimentació quantitativament i qualitativament adequada i suficient, que correspongui a les tradicions culturals de la població a què pertany el consumidor i que garanteixi una vida psíquica i física, individual i col·lectiva, lliure d'angoixes, satisfactòria i digna”⁵².

El Relator Especial, Ziegler, ve a fer una definició que engloba el que estableix l'article 11, matisat per a OG núm. 12

ii. Les directrius de la FAO

El 2004, la FAO va adoptar unes directrius voluntàries⁵³ sobre el dret a l'alimentació⁵⁴, és un document orientatiu on es recullen una sèrie de

⁵⁰El 2006, la Comissió dels Drets Humans va ser substituïda pel Consell dels Drets Humans, que serà l'òrgan intergovernamental responsable dels Drets Humans a partir de llavors.

⁵¹ Ziegler, J., va ser Relator Especial pel dret a l'alimentació de la Comissió de les Nacions Unides pels Drets Humans entre els anys 2000-2008. Després el va presidir Oliver De Schutter, del 2008 al 2014, i des del 2014 fins l'actualitat és Hilal Elver.

⁵² AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho a la alimentación*, CN.4/2001/53, de 7 de febrer del 2001, § 14.

⁵³ FAO, *Directrices Voluntarias: en apoyo de la realización progresiva del derecho a una alimentación adecuada en el contexto de la seguridad alimentaria nacional (127 período de sesiones, noviembre de 2004)*.

⁵⁴ Les directrius voluntàries del 2004 es van reformar al 2009 amb la intenció que el Comitè de la Seguretat Alimentària Mundial es renovés amb la finalitat de ser una plataforma internacional i intergovernamental per la lluitar contra la fam. Anualment aproven un document anomenat *Marc*

recomanacions i orientacions per ajudar els Estats a materialitzar de forma progressiva el dret a l'alimentació adequada per totes les persones⁵⁵. A més a més, s'establia que

“El dret a l'alimentació adequada compren aspectes quantitius, qualitius i d'acceptabilitat cultural.

Els Estats tenen l'obligació de respectar, protegir, promoure, facilitar i materialitzar el dret a l'alimentació. Algunes obligacions són de caràcter immediat i altres hauran de complir-se gradualment destinat la major part possible dels recursos disponibles.

El dret d'alimentació no és el dret a ser alimentat sinó, primordialment, el dret a alimentar-se en condicions de dignitat. Només quan una persona no pugui, per raons alienes a la seva voluntat, promoure el seu propi manteniment, l'Estat té l'obligació de proporcionar-li alimentació o mitjans per adquirir-la”⁵⁶.

Aquestes directrius voluntàries tenen la finalitat que els Estats les prenguin com a referència per adoptar pràctiques que condueixin a la progressiva realització del dret a l'alimentació adequada, tan amb relació a garantir el dret a bàsic a l'alimentació a tots els seus ciutadans com millora els sistemes d'educació i del mercat per garantir aquest dret d'una forma estable i segura⁵⁷.

Amb la definició de la FAO el 2004, es posa en rellevància tal com ja s'havia esmentat en el PIDESC que el dret a l'alimentació forma part dels drets elementals de la persona, per tal de poder portar un nivell de vida adequat⁵⁸. Està directament

estratègic mundial per la seguretat alimentaria i la nutrició, per emfatitzar la coherència de polítiques i orientacions mundials sobre el dret a l'alimentació.

⁵⁵ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, *op. cit.*, p. 25-26.

⁵⁶ FAO, UNIDAD PARA EL DERECHO A LA ALIMENTACIÓN, *Directrices Voluntarias, El derecho humano a la alimentación*, 2007.

⁵⁷ CIERCO, C., “El derecho humano a la alimentación”, *op. cit.*, p. 91-94.

⁵⁸ BLANC, A., “Article 25”, *op. cit.*, p. 392-398.

relacionat amb la dignitat humana, és de vital importància que es gaudeixi d'aquest dret com de tots els altres drets bàsics⁵⁹.

iii. Les resolucions de l'AGNU sobre el dret a l'alimentació

L'Assemblea de les Nacions Unides (en endavant AGNU) va aprovar l'última resolució sobre el dret d'alimentació el desembre del 2019⁶⁰, on ho definia de la següent forma

“el dret de tota persona, sigui a títol individual o en comú amb altres, a tenir en tot moment accés físic i econòmic a aliments suficients, adequades i nutritius, que s'ajustin a la cultura, les creences, les tradicions, les preferències i els hàbits alimentaris de les persones, entre altres coses, i que es produeixin i consumeixin de forma sostenible, per tal de mantenir l'accés als aliments per a les generacions futures”.

Al mateix temps, reconeix l'especial importància de l'alimentació i nutrició, perquè totes les persones puguin porta una vida activa i saludable, tenint accés als aliments suficients, sans i nutritius per satisfer les necessitats alimentàries, i així millorar la salut pública⁶¹.

Aquesta resolució incideix sobre la importància dels Objectius de Desenvolupament Sostenible com a via per aconseguir la seguretat alimentària mundial i fer camí cap a l'eradicació de la fam en totes les seves formes.

⁵⁹ BOU, V., *Derecho internacional de los derechos humanos...*, op. cit., p. 76-77.

⁶⁰ AGNU, Resolución 74/149, *El derecho a la alimentación*, de 24 de gener del 2020.

⁶¹ Vid. OSORIO-GONZÁLEZ, C.S., HEGDE, K., et al., “Sustainable healthcare systems”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., et al., (ed.), *Sustainability: Fundamentals and Applications*, 2020, p. 387- 393.

CAPÍTOL II: L DRET A L'ALIMENTACIÓ A NIVELL UNIVERSAL

En aquest capítol farem referència als instruments més rellevants a nivell universal on es reconeix el dret a l'alimentació.

A. El dret a l'alimentació en l'àmbit de les Nacions Unides

a) *La Declaració Universal dels Drets Humans*

Tal com hem esmentat anteriorment, la DUDH recull dins del dret a gaudir d'un nivell de vida adequada, el dret bàsic a l'alimentació (art. 25 DUDH).

Els titulars d'aquest dret són les persones com a membres d'una societat, i són els Estats, els responsables d'aquestes societats, a qui se'ls imposa una obligació de comportament i compromís per assolir els resultats. En aquest cas, es tracta que els Estats puguin garantir als seus ciutadans gaudir d'un nivell de vida adequat, que inclou garantir una alimentació adient⁶².

El dret a l'alimentació és un dret essencial pel desenvolupament de la persona tan per les facultats físiques com mentals, ja que en garantir aquest dret elemental de les persones s'està millorant les condicions de vida d'aquestes. Per contra, el fet de no garantir aquest dret i, per tant, estar en una situació de malnutrició o desnutrició afavoreix a l'aparició i l'agreujament de malalties que acaben afectant la població més vulnerable que es troba en situacions precàries⁶³.

La DUDH reconeix el dret a què es respectin tots els drets recollits sense motiu de discriminació, tal com recull l'article 2:

“1. Tota persona té tots els drets i llibertats proclamats en aquesta Declaració, sense cap distinció de raça, color, sexe, idioma, religió, opinió política o de qualsevol altra mena, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició.

⁶² BLANC, A., “Article 25”, *op. cit.*, p. 396.

⁶³ *Ibid*, p. 396-397.

2. A més, *no es farà cap distinció basada en l'estatut polític, administratiu i internacional de país o territori del qual depengui una persona, tant si es tracta d'un país independent, com si està sota administració fiduciària, no autònom o sotmès a qualsevol altra limitació de sobirania*⁶⁴.

El que es pretén és protegir, respectar i promoure els drets humans de totes les persones en qualsevol lloc del món sense que siguin discriminades per cap motiu⁶⁵. Això significa que tots els Estats han de garantir el dret a l'alimentació, cosa que actualment no està passant.

La mateixa DUDH, disposa la satisfacció dels drets socials en l'article 22, assenyalar que

*“Tota persona, com a membre de la societat, té dret a la seguretat social i a obtenir, mitjançant l'esforç nacional i la cooperació internacional, segons l'organització i els recursos de cada país, la satisfacció dels drets econòmics, socials i culturals indispensables a la seva dignitat i al lliure desenvolupament de la seva personalitat”*⁶⁶.

Implicant així que la satisfacció dels drets a gaudir d'un nivell de vida adequada, i implícitament el dret a l'alimentació, està condicionada pels recursos que els Estats vulguin destinar a aquest⁶⁷.

El dret a l'alimentació és considerat per una part de la doctrina com una norma de caràcter consuetudinari, fet que implica la responsabilitat de compliment de tota la comunitat internacional⁶⁸. Tanmateix s'estableix més com un objectiu per les

⁶⁴ La cursiva és nostra.

⁶⁵ CIERCO, C., “El derecho humano a la alimentación”, *op. cit.*, p. 89-90.

⁶⁶ La cursiva és nostra.

⁶⁷ BLANC, A., “Article 25”, *op. cit.*, p. 392.

⁶⁸ TAFALLA, M., *L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions*, Oficina de Promoció de la Pau i del Drets Humans, Generalitat de Catalunya, 2009, p. 53-54.

polítiques d'actuació dels Estats, que no pas un deure de caràcter obligatori per aquests⁶⁹.

b) El Pacte Internacional Drets Econòmics, Socials i Culturals

En el Pacte es reconeix el dret a l'alimentació adequada en l'article 11 i, a més a més en l'article 2.1 recull les obligacions dels Estats per fer efectius els diferents drets recollits, el prescriure que

“Cadascun dels Estats part en aquest Pacte es compromet a adoptar mesures, tant per separat com per mitjançant l'assistència i la cooperació internacionals, especialment econòmiques i tècniques, fins al màxim dels recursos de què disposi, per aconseguir progressivament, per tots els mitjans apropiats, inclusivament en particular l'adopció de mesures legislatives, la plena efectivitat dels drets aquí reconeguts”⁷⁰.

Es tracta d'una implementació de forma progressiva dels drets enunciats en el PIDESC. És necessari adoptar diferents mesures siguin les que siguin, legislatives o jurisdiccionals, per garantir la plena realització del dret a l'alimentació⁷¹. El compromís que adopten els Estats els hi proporciona un marge d'actuació per dissenyar a mida les accions dins les seves pròpies capacitats. Són obligacions de comportament, no s'obliga els Estats a unes determinades fites sinó a actuar d'una determinada manera per assolir els drets de forma progressiva. Aquest principi de progressivitat ha d'assegurar l'exercici dels drets establerts en el PIDESC protegint els sectors més vulnerables⁷².

Igualment, el Pacte disposa que no es negarà als ciutadans els seus propis mecanismes de subsistència. Al respecte l'article 1.2 estableix que

⁶⁹ *Ibid*, p. 53-54.

⁷⁰ La cursiva és nostra.

⁷¹ TAFALLA, M., *L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions...*, *op. cit.*, p. 54-55.

⁷² GIFRA, J., *et al.*, “Derecho Humano a la alimentación y el agua”, *op. cit.*, p. 37-40.

“Per a l'assoliment dels seus fins, tots els pobles poden disposar lliurement de les seves riqueses i recursos naturals, sense perjudici de les obligacions que deriven de la cooperació econòmica internacional basada en el principi de benefici recíproc, així com del dret internacional. *En cap cas podrà privar-se a un poble dels seus propis mitjans de subsistència*”⁷³.

En tan que l'Estat disposi de medis per proporcionar aliments i assegurar un nivell de vida adequat de les persones, dins les seves capacitats s'haurà de procurar la seva consecució.

Pel que respecta el PIDESC, el dret a l'alimentació inclou al dret a poder accedir lliurement als recursos i mitjans per garantir la pròpia subsistència per viure en dignitat⁷⁴ i poder desenvolupar-se en unes bones condicions. I també, la progressiva adopció de mesures per part dels Estats per la consecució d'aquest dret.

c) Informe del Relator Especial sobre el dret de l'alimentació

Com ja hem esmentat *supra*, es va establir el Relator Especial sobre el dret a l'alimentació per Consell dels Drets Humans. Des del seu inici hi ha hagut tres Relators Especials pel dret a l'alimentació que han anat generant gran quantitat d'informes i documents, mantenint-se crítics sobre la situació alimentària actual i altres drets vinculats a aquest⁷⁵.

Els Relators Especials al llarg dels anys han seguit la mateixa línia argumental pel que fa al dret a l'alimentació. Defensant que el dret a l'alimentació és el dret de cada persona a una alimentació segura⁷⁶, és un element essencial per tots els éssers humans, sense cap discriminació. Defineixen el dret a l'alimentació com

⁷³ La cursiva és nostra.

⁷⁴ TAFALLA, M., *L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions...*, *op. cit.*, p. 39.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, *Revista de Derecho UNED*, 22, 2018, p. 187-189.

“El dret a tenir accés, de manera regular, permanent i lliure, sigui directament, sigui mitjançant compra en diners, a una alimentació quantitativament i qualitativament adequada i suficient, que correspongui a les tradicions culturals de la població a què pertany el consumidor i que garanteixi una vida psíquica i física, individual i col·lectiva, lliure d'angoixes, satisfactòria i digna”⁷⁷.

On també afegeixen que “El dret a l'alimentació no pot limitar-se al dret a no passar gana. Ha d'incloure també el dret a una dieta adequada que proporcioni tots els elements nutritius que una persona necessita per portar una vida sana i activa, i els mitjans per tenir accés”⁷⁸.

Volem destacar els últims informes de la Relatora Especial actual sobre el tema d'accés als aliments i el dret a l'alimentació. En aquest sentit, l'informe sobre el dret a l'alimentació i la nutrició⁷⁹ fa una distinció sobre diferents formes de malnutrició, com són la desnutrició (per exemple per ingerir una quantitat insuficient d'aliments), la falta de micronutrients (o també coneguda com a “fam oclulta”, caracteritzada per la falta de vitamines o minerals que augmenta el risc d'infeccions), i la nutrició desequilibrada, quan l'organisme rep energia alimentària en excés per sobrealimentar-se o consumir aliments inapropiats o no fer suficient exercici. També analitza els grups socials que pateixen més la malnutrició i, per tant, tenen una situació més vulnerable que són les dones i els infants. Així mateix enumera els factors que promouen una malnutrició, com són els sistemes de liberalització del comerç i inversió estrangera, els factors econòmics i socials, o els hàbits alimentaris no saludable propiciats per les grans campanyes de màrqueting.

⁷⁷ AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho a la alimentación*, CN.4/2001/53, de 7 de febrer del 2001, § 14.

⁷⁸ AGNU, Informe del Relator Especial, *relativo a la relación de la salud y la malnutrición*, A/HRC/19/59, de 26 de desembre del 2011, § 1.

⁷⁹ AGNU, Informe del Relator Especial, *el derecho a la alimentación y la nutrición*, A/71/282, de 3 de agost del 2016.

L'informe sobre el dret a l'alimentació en relació amb els ODS⁸⁰ es centra en els ODS com a eina per avançar cap a l'eradicació de la fam. Igualment critica la situació de desigualtat que han de fer front molts països, per causa d'una mala distribució dels aliments i recursos que suposen una barrera per la realització del dret a l'alimentació. Com a conclusió exposa que l'ODS número 2 (fam zero) és una meta que encara queda lluny, però no és impossible d'assolir.

I un informe on reflecteix la perspectiva crítica dels sistemes alimentaris, la crisi alimentària i el futur del dret a l'alimentació⁸¹, sent aquest l'últim informe del seu mandat. Critica el funcionament actual d'alguns aspectes del sistema alimentari, com és la marginació dels petits agricultors, l'explotació de treballadors en el sector agrari, l'exposició a pesticides que poden ser perjudicials per a la salut o augment massiu de supermercats que condueix a augmentar les taxes de malnutrició. Addicionalment exposa unes recomanacions per reduir les desigualtats, per poder avançar cap a una millor garantia del dret a l'alimentació en un futur amb l'objectiu d'oferir unes bases que se segueixin com a línia d'actuació per garantir un món lliure de fam i desnutrició per a la propera generació.

B. L'acció de la FAO

A raó de les directives voluntàries del dret a l'alimentació l'any 2004, la FAO va adoptar els principis PANTHER⁸² (participació, rendició de comptes, no discriminació, transparència, dignitat humana, apoderament i estat de dret) amb l'objectiu d'aplicar-los en tots els nivells per tenir un enfocament del dret a l'alimentació més basat en els drets humans i, seguint una estratègia de seguretat alimentària i nutricional. Va ser el Relator Especial sobre el dret d'alimentació el

⁸⁰ AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho a la alimentación en relación con los ODS*, A/74/164, de 15 juliol del 2019.

⁸¹ AGNU, Informe del Relator Especial, *La perspectiva crítica de los sistemas alimentarios, la crisis alimentaria y el futuro del derecho a la alimentación*, A/HRC/43/44, de 21 de gener del 2020.

⁸² En anglès PANTHER és l'acrònim de *Participation, Accountability, Non-discrimination, Transparency, Human dignity, Empowerment and Rule of Law*.

2010⁸³, qui va establir aquests principis. Actualment aquests principis són pilars bàsics per la FAO i s'inclouen en totes les seves polítiques i informes.

La FAO juntament amb Organització Mundial de la Salut (a partir d'ara OMS), han realitzat diversos marcs estratègics i guies sobre la nutrició i la seguretat alimentària en les Cimeres Mundials d'alimentació i nutrició.

Igualment, aquestes dues organitzacions conjuntament van adoptar el *Còdex Alimentari*⁸⁴, es tracta d'un conjunt de normes i directrius de caràcter internacional amb la finalitat de promoure pràctiques lleials del comerç alimentari i protegir la salut dels consumidors⁸⁵.

C. L'acció de la Organització Mundial de la Salut (OMS)

L'OMS, en el preàmbul de la seva constitució⁸⁶ recull el principi de gaudir d'un grau màxim de salut, que

“és un estat de complet benestar físic, mental i social, i no solament l'absència d'afeccions o malalties.

El gaudi de grau màxim de salut que es pugui aconseguir és un dels drets fonamentals de tot ésser humà sense distinció de raça, religió, ideologia política o condició econòmica o social”.

⁸³ De Schutter, O., May 2010, *Countries tackling hunger with a right to food approach, Significant progress in implementing the right to food at national scale in Africa, Latin America and South Asia*, FAO, *Right to Food, Making it Happen, Progress and Lessons Learned through Implementation*, Roma, 2011, p. 2.

⁸⁴ El *Còdex Alimentari* va ser desenvolupat per la Comissió del *Còdex alimentari*, establerta el 1963 per la FAO i la OMS. També està reconegut per la Organització Mundial del Comerç, actualment té 188 membres.

⁸⁵ GONZÁLEZ, E., *La Unión Europea y la crisis alimentaria. Impactos de la Política Agraria Común en el derecho a una alimentación adecuada*, Observatorio DESC, 2011, p. 43.

⁸⁶ La Constitució de la OMS fou adoptada per la Conferència Sanitària Internacional, celebrada a Nova York del 19 de juny al 22 de juliol del 1946, firmada el 22 de juliol del 1946 pels representants de 61 Estats, va entrar en el 7 d'abril de 1948. S'ha reformat quatre vegades, l'última va ser el 2005.

Perquè una persona gaudeixi del màxim grau de salut, tan físic com mental, és necessari que estigui ben alimentada, per tal de no desenvolupar cap malaltia. Una mala alimentació pot conduir a diverses patologies, tan si és per manca d'aliments com per excés⁸⁷.

Al llarg dels anys l'OMS ha anat adoptant diversos informes i programes amb relació a la seguretat alimentària i la nutrició, els més destacats són l'Estratègia mundial sobre el règim alimentari, l'activitat física i salut⁸⁸; els Objectius globals per la Nutrició 2025 sobre el pla integral d'aplicació sobre nutrició de la mare, el lactant i l'infant⁸⁹; l'Informe de la Comissió sobre el fi de l'obesitat infantil⁹⁰, l'Informe d'accions sobre l'obesitat infantil⁹¹; i el Projecte per promoure la salut,

⁸⁷ BLANC, A., "Article 25", *op. cit.*, p. 396.

⁸⁸ OMS, Asamblea Mundial de la Salud, *Estrategia mundial sobre el régimen el alimentario, la actividad física y salud*, 2004. En aquesta declaració es vol conscienciar a la població sobre la importància d'una dieta adequada i l'esport per dur una vida sana, per aconseguir reduir el risc de malalties cròniques degut a una mala alimentació, i enfortir els plans d'acció i polítiques.

⁸⁹ OMS, Asamblea Mundial de la Salud, Resolución WHA65/2012/REC/, *Objetivos globales per la Nutrición 2025 sobre el plan integral de aplicación sobre nutrición de la madre, el lactante i el niño*, de 26 de maig del 2012. Consta de 6 objectius, reduir un 40% en el nombre d'infants menors de 5 anys amb retard de creixement, reduir un 50% l'anèmia en dones en edat reproductiva, reduir un 30% els casos el baix pes al néixer; aconseguir que no hi hagi un augment del sobrepès infantil, augmentar al menys un 50% la taxa d'alletament durant els primers 6 mesos de vida, i reduir la emaciació d'infants menors de 5 anys.

⁹⁰ OMS, *Informe sobre la Comisión sobre Acabar con la Obesidad infantil*, 2016. Aquest informe es va fer a causa de l'alarmant taxa d'obesitat infantil que està assolint en molts països. L'obesitat infantil comporta molts problemes de desenvolupament i de salut. Es tracta d'un seguit de directrius per combatre amb èxit l'obesitat infantil i adolescent en diferents contextos del món.

⁹¹ OMS, *Informe de acciones sobre la obesidad infantil*, doc. WHO/NMH/PND/ECHO/18.1, de 25 de setembre de 2018. Aquest informe va relacionat amb les bases del mencionat abans, busca l'actuació dels governs per ajudar a solucionar o mitigar el problema de l'obesitat infantil, mencionant algunes directrius o accions que podrien realitzar com la implementació de polítiques de suport a aliments saludables o la cobertura de la salut universal per a totes les persones perquè els infants i les famílies tinguin accés als serveis de prevenció i tractament de l'obesitat.

preservar la seguretat mundial i servir a les poblacions vulnerables, durant els anys 2019-2023⁹².

D. Altres instruments a nivell universal⁹³

a) Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona⁹⁴

La finalitat de la Convenció és adoptar totes les mesures necessàries per suprimir la discriminació contra la dona en totes les seves formes i manifestacions, per tal que es pugui gaudir d'una equitat i una millora de les condicions de les dones arreu del món.

La mateixa recorda que en situacions de pobresa la dona té una situació molt precària amb un accés mínim a l'alimentació, la salut, l'ensenyament i oportunitats de feina, així com la satisfacció d'altres necessitats⁹⁵. El respecte assenyalava que

“Els Estats membres han d'assegurar a la dona serveis apropiats en relació amb l'embaràs, el part i el període posterior al part, proporcionant serveis gratuïts quan sigui necessari, i li asseguraran una nutrició adequada durant l'embaràs i la lactància” (article 12.2).

Així mateix “Els Estats membres han de prendre totes les mesures apropiades per eliminar la discriminació contra la dona en les zones rurals a fi d'assegurar en condicions d'igualtat entre homes i dones, la seva

⁹² OMS, Asamblea Mundial de la Salud, Promover *la salud, preservar la seguridad mundial y servir a las poblaciones vulnerables*, doc. A 71/4, de 5 d'abril del 2018. L'informe es basa en les prioritats estratègiques garantint una vida sana i promoure el benestar a totes les edats, amb la intenció de millorar la cobertura sanitària a grups vulnerables. També té la voluntat d'impulsar i reforçar la cooperació entre els països per reforçar les seves polítiques sanitàries.

⁹³ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 23.

⁹⁴ Va ser adoptada per l'AGNU, Resolució 34/180, *Convenció sobre la eliminació de totes les formes de discriminació contra la mujer*, de 18 de desembre del 1979, i va entrar en vigor al 1981. Està ratificat per 189 Estats.

⁹⁵ GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, op. cit., p. 183-228.

participació en el desenvolupament rural i en els seus beneficis, i en particular li asseguraran el dret a: [...] h) Gaudir de condicions de vida adequades, particularment en les esferes de l'habitatge, els serveis sanitaris, l'electricitat i l'abastament d'aigua, el transport i les comunicacions”(article 14.2).

*b) Convenció sobre els Drets dels Nens*⁹⁶

Aquesta Convenció declara que els infants tenen dret a una cura i assistència especials. En aquest sentit “l’infant, per raó de la seva immaduresa física i mental, necessita salvaguardes i cures especials, inclosa la protecció legal adequada, abans i després del naixement”⁹⁷.

D’acord amb l’article 27 de la Convenció

“1. Els Estats part reconeixen el dret de tots els nens a un nivell de vida adequat per al desenvolupament físic, mental, espiritual, moral i social del nen [...].

3. Els Estats part, d’acord amb les condicions nacionals i en els seus mitjans, adoptaran les mesures adequades per ajudar els pares i els altres responsables de l’infant a implementar aquest dret i, en cas de necessitat, proporcionen programes d’assistència i suport material, especialment pel que fa a la nutrició, roba i habitatge”⁹⁸.

⁹⁶ AGNU, Resolució 44/25, *Convenció de los derechos del niño*, de 20 de novembre del 1989. Va ser aprovada al 1989 per l’Assemblea General en la resolució 44/25 de 20 de novembre, i va entrar en vigor al setembre del 1990. Aquesta convenció va ser ratificada per 196 Estats el 2016.

⁹⁷ Tal com s’indica a la *Declaración de Ginebra de los derechos de los niños*, de 28 de febrer de 1924, i la *Declaración de los derechos de los niños* adoptada per l’Assemblea General el 20 de novembre del 1959.

⁹⁸ La cursiva és nostra.

Aquest precepte reclama una major atenció a les necessitats i els interessos dels nens i nenes⁹⁹, perquè puguin gaudir d'un nivell de vida adequat i una bona seguretat alimentaria¹⁰⁰.

Així mateix l'article 24 de la Convenció

“1. Els Estats membres reconeixen el dret de l'infant *a gaudir del més alt nivell possible de salut* [...].

2. Els Estats membres han d'assegurar la plena aplicació d'aquest dret i, en particular, han de prendre les mesures apropiades per:

c) *Combatre les malalties i la malnutrició* en el marc de l'atenció primària de la salut mitjançant, entre altres coses, l'aplicació de la tecnologia disponible i el subministrament d'aliments nutritius adequats i aigua potable neta, tenint en compte els perills i riscos de contaminació de l'entorn”¹⁰¹.

L'Observació General 15¹⁰² sobre el dret dels infants a gaudir del nivell més alt possible de salut, fa referència a l'article 24 de la Convenció, on remarca la importància de garantir un accés a aliments nutricionalment i culturalment adequats, per lluitar contra la malnutrició. Igualment afegeix que la millora de la nutrició dels nens i nenes es faci des de l'educació, sobretot per combatre l'obesitat infantil.

c) *Convenció sobre el drets de les persones amb discapacitat*¹⁰³

La Convenció té l'objectiu tal com s'esmenta en l'article primer de “promoure, protegir i assegurar el gaudi ple i en condicions d'igualtat de tots els drets humans i

⁹⁹ LÓPEZ- ALMANSA, E., *Contra el hambre: Derecho a la alimentación...*, *op. cit.*, p. 202-206.

¹⁰⁰ GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, *op. cit.*, p. 183-228.

¹⁰¹ La cursiva és nostra.

¹⁰² CRC, *Observación sobre el derecho del niño al disfrute del más alto nivel posible de salud*, (artículo 24), 17 d'abril del 2013.

¹⁰³ AGNU, Resolución 61/106, *Convención sobre los derechos de las personas con discapacidad*, de 13 de desembre del 2006. Ha estat ratificat per 180 Estats.

llibertats fonamentals per totes les persones amb discapacitat, i promoure el respecte de la seva dignitat inherent¹⁰⁴”.

Dins l'article 25 f) relatiu a garantir el nivell més alt possible de salut, s'estableix que “[els Estats] impediran que es neguin, de manera discriminatòria, serveis de salut o d'atenció de la salut o *aliments sòlids o líquids per motius de discapacitat*”¹⁰⁵.

Igualment, els Estats part a l'article 28 reconeixen el dret de les persones discapacitades a gaudir d'un nivell de vida adequat fet que inclou l'alimentació adequada, assenyalant que

*“Els Estats membres reconeixen el dret de les persones amb discapacitat a un nivell de vida adequat per a elles i les seves famílies, la qual cosa inclou alimentació, vestit i habitatge adequats, i a la millora contínua de les seves condicions de vida [...]”*¹⁰⁶.

Per tant, els Estats parts de la Convenció reconeixen el dret a gaudir d'un nivell de vida adequat i a una bona alimentació, sense discriminar aquest col·lectiu, per ser discapacitats.

¹⁰⁴ FAO, Cronología del derecho a la alimentación, *Convención sobre los derechos de las personas con discapacidad*, disponible en: <http://www.fao.org/right-to-food-timeline/global-milestones/es/#14> [Consultat: 17/03/2020].

¹⁰⁵ La cursiva és nostra.

¹⁰⁶ La cursiva és nostra.

CAPÍTOL III- EL DRET A L'ALIMENTACIÓ A L'AGENDA 2030

a) Antecedents a l'Agenda 2030

En l'Agenda 2030 es va reconèixer la *DUDH* com a fonament imprescindible per la seva redacció, amb la finalitat de seguir garantint, promovent i vetllant pels drets i les llibertats reconegudes en la Declaració. Així,

“tots els Estats tenen la responsabilitat de respectar, protegir i promoure els drets humans i les llibertats fonamentals de totes les persones, sense fer distinció d'alguns per motius de raça, color, sexe, idioma, religió, opinió política o qualsevol altra índole, origen nacional o social, posició econòmica, naixement, discapacitat o qualsevol altra condició”¹⁰⁷.

L'estratègia de desenvolupament sostenible de l'Agenda 2030 es basa en tres pilars, persones, planeta i prosperitat. En la comunitat internacional l'origen del concepte desenvolupament sostenible és l'*Informe Brundtland*¹⁰⁸ de 1987, també anomenat “*Nuestro Futuro Común*”. En aquest Informe apareix l'objectiu mundial del desenvolupament sostenible, que consta de tres principis bàsics: el desenvolupament econòmic, el desenvolupament social i la protecció del medi ambient, amb la finalitat de garantir la qualitat de vida de les generacions actuals i futures¹⁰⁹. En aquest sentit, “El desenvolupament sostenible és el desenvolupament que satisfà les necessitats de la generació present sense comprometre la capacitat de les generacions futures per satisfer les seves pròpies necessitats”.

¹⁰⁷ AGNU, Resolució 70/1, *Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para Desarrollo Sostenible*, de 25 de setembre del 2015, p. 7.

¹⁰⁸ L'Informe Brundtland, va ser elaborat per la Comissió de les NU sobre Medi Ambient i Desenvolupament, creada el 1983 i coneguda com Comissió Brundtland. CMAD, Informe A/42/427, *Desarrollo y cooperación económica internacional: medio ambiente*, de 4 d'agost del 1987.

¹⁰⁹ FEMENÍAS, J., *et al.*, “El deber de cuidar el medio ambiente como principio jurídico del derecho ambiental”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.) *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 62-64.

Un altre pas cap a l'Agenda 2030 és la *Declaració de Rio*¹¹⁰ de 1992 que va prosseguir amb la necessitat d'enfortir el concepte de desenvolupament sostenible, i a més a més, va marcar l'inici dels propòsits i instruments globals en matèria de medi ambient i desenvolupament¹¹¹, per tal d'assolir unes fites cap al desenvolupament sostenibles comunes¹¹².

Posteriorment tenim la *Declaració del Mil·lenni*¹¹³, adoptada l'any 2000 per tots els Estats membres de les NU, on els països van assumir el compromís d'una nova aliança mundial, per tal, d'assolir els vuit Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (d'ara endavant ODM) basats en tres dimensions: la sostenibilitat econòmica, la social i l'ambiental, fixant com a termini màxim per aconseguir-los el 2015¹¹⁴.

La *Declaració del Mil·lenni* va integrar el problema de la fam mundial dins dels problemes que la humanitat havia de fer front en aquell moment¹¹⁵, concretament era l'ODM número 1 que versava sobre eradicació de la pobresa extrema i la fam. Tot i les bones intencions dels ODM no es van arribar a assolir per la manca d'implicació universal. Amb l'actual l'Agenda 2030 es pretén fer front als punts que no es varen aconseguir amb els ODM¹¹⁶ i, s'amplia en altres àrees la necessitat per un millor full de ruta cap al desenvolupament sostenible internacional.

¹¹⁰ Informe de la Conferencia de las Naciones Unidas sobre el Medi Ambiente i el Desenvolupament, Rio de Janeiro, del 3 al 14 de juny del 1992.

¹¹¹ LÓPEZ- ALMANSA, E., *Contra el hambre: Derecho a la alimentación...*, op. cit., p. 202-205.

¹¹² El resultat de Rio van ser diversos documents: dos declaracions, dos convenis internacionals i un programa d'acció, també anomenat Programa 21, on dedica un capítol a la dimensió social i econòmica, concretament a la lluita contra la pobresa i la necessitat de garantir un nivell de vida adequat en l'àmbit mundial.

¹¹³ AGNU, Resolución 55/2, *Declaración del Milenio*, de 13 de setembre del 2000.

¹¹⁴ NU, *Objetivos de Desarrollo del Milenio, Informe 2015*, Nova York, de 2 de juliol del 2015.

¹¹⁵ LÓPEZ- ALMANSA, E., *Contra el hambre: Derecho a la alimentación...*, op. cit., p. 202-205.

¹¹⁶ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. 38-39.

b) *L'Agenda 2030*

L'AGNU el 2015 va adoptar un Pla d'acció anomenat “Transformar el nostre món: l'Agenda 2030 pel Desenvolupament Sostenible”, més coneguda com a Agenda 2030¹¹⁷. Amb unes finalitats clarament marcades que són, enfortir la pau universal, alliberar la humanitat de la tirania de la pobresa i les privacions, curar i protegir el nostre planeta i, prendre mesures per reconduir al món pel camí de la sostenibilitat¹¹⁸. És a dir, l'Agenda 2030 junta les dimensions socials, ambientals i econòmiques¹¹⁹.

Aquest Pla d'acció actua sota el lema “*no one will be left behind*”¹²⁰. Per tal de dur a la pràctica el propòsit de l'Agenda 2030 es van establir 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible amb 169 fites concretes, que van entrar en vigor l'1 de gener del 2016, amb la finalitat de guiar les decisions polítiques, econòmiques i socials dels pròxims 15 anys, i el 2030 és el termini establert per assolir-los.

La voluntat d'aquest Pla d'acció és deixar el planeta en una millor situació per les properes generacions. Tal com va establir C. Gallach “*L'Agenda 2030 és el marc de referència del futur del país i del món que volem per nosaltres i per les generacions futures, són ells qui assumiran les conseqüències de les decisions que prenguem avui*”¹²¹.

L'Agenda 2030, té el propòsit d'impulsar l'acció en cinc esferes diferents, anomenades les 5 P, les persones, el planeta, la prosperitat, la pau i el partenariat¹²²,

¹¹⁷ AGNU, Resolució 70/1, *Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para Desarrollo Sostenible*, de 25 de setembre del 2015.

¹¹⁸ *Ibid*, p. 3 § 2-3.

¹¹⁹ *Vid.* MESSENGER, G., “El rol del derecho internacional dentro del desarrollo sostenible y la Agenda 2030”, *REDI*, 69 (1), 2017, p. 271-278.

¹²⁰ En català, “No deixar ningú endarrere”.

¹²¹ GALLACH, C., va ser Alta Comissionada per l'Agenda 2030 del Govern d'Espanya en els anys 2018-2019, “*Introducción: Una agenda necesaria*”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 21-23. La cursiva és nostra.

¹²² En anglès, *people, planet, prosperity, peace and partnership*. Traduït pel Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya (en endavant CADS), en *Transformar el nostre món:*

es busca amb l'aplicació dels ODS i les seves fites garantir les 5P, en cadascun d'ells¹²³.

Els ODS són de caràcter integrador i indivisible¹²⁴, és a dir, no es pot dur a terme un ODS sense que aquest tingui una afectació en els altres. Per aquest motiu, es demana als països que adoptin una implementació conjunta, amb el propòsit assolir els ODS l'any 2030 de forma col·lectiva¹²⁵.

Cal tenir en consideració que no tots els països parteixen de la mateixa situació, sinó que cada país s'enfronta a realitats diferents¹²⁶. Per tant, cada país sent conscient dels seus recursos fixarà els seus objectius nacionals agafant de base els ODS i, enfocant cap a un creixement sostenible, tenint present les necessitats de la societat actual i de les generacions futures. L'Agenda 2030 busca el principi de responsabilitat comuna però diferenciada en funció de les capacitats econòmiques del país, per arribar al desenvolupament sostenible on tots els països en són part¹²⁷.

c) Els 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS)

Primerament, partim de la base que els ODS no són objectius legalment vinculants, són una declaració d'intencions que serveix com a guia d'actuació¹²⁸. Avui en dia han estat acceptats oficialment per 193 països, però això no implica que les fites

l'Agenda 2030 pel Desenvolupament Sostenible. És l'òrgan d'assessorament estratègic del Govern de la Generalitat de Catalunya en l'àmbit de sostenibilitat. És un grup compost per 16 experts, amb la tasca de desenvolupar difusió dels valors ambientals i el foment de la cultura de la sostenibilitat.

¹²³ MORENO, A., "El principio de participación pública", a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.) *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 210.

¹²⁴ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, *op. cit.*, p. 52.

¹²⁵ FAO, "*Quince años de implementación de las Directrices sobre el derecho a la alimentación...*", *op. cit.*, p. 38-39. *Vid.* DÍAZ, C. M., "Los objetivos de desarrollo sostenible: un principio de naturaleza incierta y varias dimensiones fragmentadas", *AEDI*, 32, 2016, p. 9-48.

¹²⁶ AGNU, Resolució 70/1, *Transformar nuestro mundo...*, *op. cit.*, p. 15 § 55- 57.

¹²⁷ VILLEGAS, J., "Diversidad de situaciones nacionales: principio de responsabilidades comunes pero diferenciadas", a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 385.

¹²⁸ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, *op. cit.*, p. 54.

marcades per aquests objectius es compleixin, encara que seria la situació ideal que s'arribés a la seva consecució.

Malgrat les guies d'acció i política destinades al compliment dels ODS realitzades tant per l'Agenda 2030 com l'*Agenda d'Acció Addis Abeba*¹²⁹, no s'imposa una obligació d'adoptar-les. Serveixen d'orientació normativa cap a un desenvolupament sostenible pels països en l'àmbit local, regional, nacional, transnacional i global, però depèn també de les capacitats dels països que realitzin els plans d'implantació¹³⁰. És a dir, es depèn de la voluntat i la implicació de cada govern o organització internacional, com la Unió Europea¹³¹, per la implementació de polítiques referents als ODS¹³². En la declaració de l'Agenda 2030 s'anima els Estats aconseguir els ODS en el següents termes:

“Encoratgem tots els Estats membres a formular com més aviat millor unes respostes nacionals ambicioses per a la implementació general de la present Agenda. Aquestes respostes poden facilitar la transició cap als Objectius de Desenvolupament Sostenible i basar-se en instruments de planificació ja existents, com ara les estratègies nacionals de desenvolupament i de desenvolupament sostenible, si escau”¹³³.

¹²⁹ L'Agenda d'Acció Addis Abeba és el document final de la tercera Conferència Internacional sobre el Finançament pel Desenvolupament, aprovada per AGNU, Resolució 69/313, *tercera Conferència Internacional sobre la Financiació para el Desarrollo (Agenda d'Acció Addis Abeba)*, de 27 de juliol del 2015. La seva funció és fer de complement per les fites relatives als mitjans d'implementació de l'Agenda 2030.

¹³⁰ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, *op. cit.*, p. xxxii.

¹³¹ La Unió Europea a través de la Comissió Europea va realitzar el compromís d'adoptar una política basada en els ODS. COMISSIÓ, *Próximas etapas para un futuro europeo sostenible: Acción europea para la sostenibilidad*, COM(2016) 739 final, 22 de novembre del 2016.

¹³² *Vid.* CARDESA-SALZMANN, A., PIGRAU, A., “La Agenda 2030 y los objetivos para el desarrollo sostenible. Una mirada crítica sobre su aportación a la gobernanza distributiva global en términos de justicia distributiva y sostenibilidad ambiental”, *REDI*, 69 (1), 2017, p. 279-285.

¹³³ AGNU, Resolució 70/1, *Transformar nuestro mundo...*, *op. cit.*, p. 15.

La intenció dels ODS és orientar polítiques de desenvolupament i prioritzar el finançament del període 2015-2030 amb el propòsit de posar fi a la pobresa en totes les seves formes, d'eradicar la fam¹³⁴ i aconseguir arribar a un model de desenvolupament sostenible que sigui respectuós amb el medi ambient.

Imatge 1- Els Objectius de Desenvolupament Sostenible

Per la posada en pràctica dels ODS, les NU recomanen que s'impliquin diferents sectors de la societat amb la finalitat de treballar de forma col·laborativa, no només la implicació dels governs, sinó també del sector privat i la societat civil. Tal com va assenyalar G.H.Brundtland¹³⁵ a *the Future is Now*, "Cada Cap d'Estat, cada Govern i cada ciutadà té la responsabilitat d'assegurar que es compleixen els Objectius de Desenvolupament Sostenible"¹³⁶.

La intenció de voler integrar tot el conjunt d'agents de la societat és causat pel creixement de desigualtats¹³⁷ i, el fet que el model econòmic i social actual no estan dissenyats per assolir els objectius estipulats a l'Agenda 2030¹³⁸. Tanmateix, encara

¹³⁴ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 54-56.

¹³⁵ Brundtland, G.H., va ser primera Ministre de Noruega, Exdirectora general de l'Organització Mundial de la Salut i, actualment és una dels científics independents de les NU que treballen de forma conjunta per la pau, la justícia i els drets humans.

¹³⁶ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. xvii.

¹³⁷ *Ibid*, p. 3.

¹³⁸ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 52-56.

hi ha marge per fer el canvi cap al model òptim per assolir els ODS¹³⁹, però és necessari fer més per accelerar el procés¹⁴⁰.

d) *L'ODS 2: Fam Zero*

En l'Agenda 2030, els països pacten posar fi a la pobresa i a totes les seves formes i dimensions, posar fi a la fam i a totes les formes de malnutrició i, aconseguir la seguretat alimentaria, ja que tothom es mereix gaudir d'un nivell de vida bàsic¹⁴¹.

Per això, dins l'ODS número 2 dedicat a *eradicar la fam, aconseguir seguretat alimentaria, millorar la nutrició i promoure l'agricultura sostenible*¹⁴², anomenat *Fam Zero*, hi ha diverses fites que amb el seu assoliment es comprometen a arribar a un món on es garanteixi el dret a l'alimentació adequada, i on tothom gaudeixi de la seguretat alimentaria, per tal de poder duu una vida digna.

¹³⁹ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. 21. Vid. FERNANDEZ, C. R., "Transformaciones del derecho internacional por los objetivos de desarrollo sostenible", AEDI, 32, 2016, p. 49-81.

¹⁴⁰ MACIAS, L., "Supervisión de la implementación del pacto mundial para el medio ambiente", a AGUILA, Y., et al., (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 397. Vid. MONTESINOS, C., "Los principios Ruggie y la Agenda 2030. Un futuro de recíprocas influencias por explorar", 70 (2), *REDI*, 2018, p. 183-208.

¹⁴¹ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 52-56.

¹⁴² La cursiva és nostra.

Les fites del ODS número 2 són les següents,

“ 2.1 Per a 2030, posar fi a la fam i assegurar l'accés de totes les persones, en particular de les persones pobres i en situacions vulnerables, inclosos els lactants, a una alimentació sana, nutritiva i suficient durant tot l'any.

2.2 Per a 2030, posar fi a totes les formes de malnutrició, incloent-hi aconseguir, a tot tardar el 2025, les fites convingudes internacionalment sobre el retard del creixement i l'emaciació dels menors de 5 anys, i abordar les necessitats de nutrició de les adolescents, dones embarassades i lactants, així com de les persones grans.

2.3 Per a 2030, duplicar la productivitat agrícola i els ingressos dels productors/es d'aliments de petita escala, en particular les dones, els pobles indígenes, agricultors/es familiars, pastors/es i pescadors/es, a través, entre d'altres, d'un accés segur i equitatiu a les terres, a altres recursos de producció i inputs, coneixements, serveis financers, mercats i oportunitats per a la generació de valor afegit i treball no agrícola.

2.4 Per a 2030, assegurar la sostenibilitat dels sistemes de producció d'aliments i aplicar pràctiques agrícoles resilents que augmentin la productivitat i la producció, contribueixin al manteniment dels ecosistemes, enforteixin la capacitat d'adaptació al canvi climàtic, fenòmens meteorològics extrems, sequeres, inundacions i altres desastres, i millorin progressivament la qualitat del sòl i la terra.

2.5 Per a 2020, mantenir la diversitat genètica de les llavors, cultius i animals de granja i domesticats així com les espècies silvestres connexes, a través, entre d'altres, d'una bona gestió i diversificació dels bancs de llavors i plantes a escala nacional, regional i internacional, i promoure l'accés als beneficis que es derivin de la utilització dels recursos genètics i coneixements tradicionals, així com la distribució justa i equitativa d'aquests, com s'ha convingut internacionalment.

2.a Augmentar les inversions, fins i tot mitjançant una cooperació internacional més àmplia, en infraestructura rural, investigació agrícola i serveis d'extensió, així com en desenvolupament tecnològic i bancs de gens de plantes i bestiar, a fi de millorar la capacitat de producció agrícola als països en desenvolupament, en particular als països menys avançats.

2.b Corregir i prevenir les restriccions i distorsions comercials dels mercats agropecuaris mundials, a través, entre d'altres, de l'eliminació paral·lela de totes les formes de subvencions a les exportacions agrícoles i totes les mesures d'exportació d'efectes equivalents, de conformitat amb el mandat de la Ronda de Doha per al Desenvolupament.

2.c Adoptar mesures per tal d'assegurar el bon funcionament dels mercats de productes bàsics alimentaris i derivats d'aquests, i facilitar l'accés adequat a informació sobre els mercats, en particular sobre les reserves d'aliments, a fi d'ajudar a limitar l'extrema volatilitat dels preus dels aliments”.

Aquest ODS no només es basa en el dret a l'alimentació com a tal, sinó també a contribuir a millorar la relació amb el medi ambient, com la millora de la gestió de pesticides i organismes modificats genèticament per fer un ús més adequat del sòl, perquè no es produeixin efectes negatius a llarg termini¹⁴³. Engloba les tres vessants de l'Agenda 2030, la social, l'ambiental i l'econòmica.

L'ODS número 2 és molt extens, tenint en consideració les vuit fites que inclou. Per aquest motiu la realització d'aquest treball s'ha centrat a analitzar la fita 2.1: “*Per a 2030, posar fi a la fam i assegurar l'accés de totes les persones, en particular de les persones pobres i en situacions vulnerables, inclosos els lactants, a una alimentació sana, nutritiva i suficient durant tot l'any*”¹⁴⁴.

e) *L'ODS 2.1: posar fi a la fam i assegurar una alimentació sana*

La fita 2.1 fa referència a l'accés de totes les persones a una alimentació adequada, sense discriminació per cap motiu. Actualment, part de la població mundial és víctima de la inseguretat alimentària¹⁴⁵ provocada o la falta d'accés total o parcial als aliments, és a dir, la incertesa de poder obtenir aliments causa situacions de vulnerabilitat a la salut de les persones. Així mateix, la manca d'ingerència dels nutrients adequats pot provocar un perjudici a la salut per haver ingerit de forma

¹⁴³ Vid. SANCHEZ, B., “El principio de precaución y su posible contribución para alcanzar los Objetivos de Desarrollo Sostenible de la Agenda 2030”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 139-142.

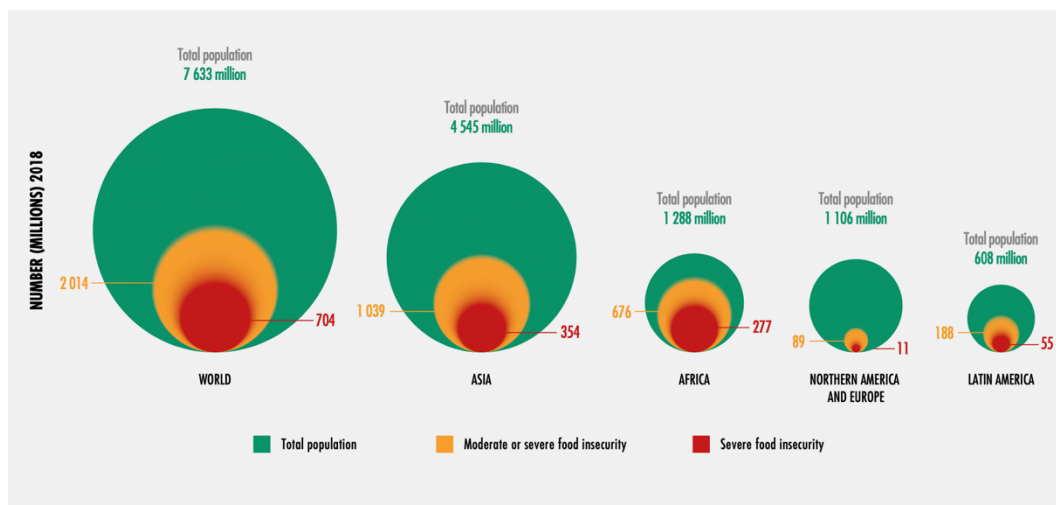
¹⁴⁴ La cursiva és nostra.

¹⁴⁵ La Convenció Mundial d'Alimentació del 1996, va definir que existeix la *seguretat alimentària*, quan totes les persones, en tot moment, tenen accés físic i econòmic a un aliment suficient, segur i nutritiu que compleixi les seves necessitats dietètiques i les seves preferències alimentàries per a una vida activa i sana. I per tant definició de *inseguretat alimentària*, és accés incert d'aliments de qualitat i/o quantitat suficient, tan extrema que provoca una ingesta energètica i dietètica insuficient causant desnutrició; i augmentant el risc de presentar formes mal nutricionals, com el sobrepès o l'obesitat. Vid. PACHAPUR, P. K., PACHAPUR, V. L., *et al.*, “Food security and sustainability”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., *et al.*, (ed.), *Sustainability: Fundamentals and Applications*, 2020, p. 369-371.

descompensada alguns aliments, tals com els alts en sucres o ultraprocessats, que provocant perjudici a la salut.

El concepte d'inseguretad alimentaria, es tendeix a associar amb la fam, però no és necessàriament així, ja que també es refereix a diverses formes de desnutrició quan es compromet la qualitat o quantitat dels aliments que es consumeixen. Per tant, no només hi ha una forma d'inseguretad alimentaria sinó que n'hi ha diverses¹⁴⁶. La FAO va calcular que el 2018 més de 2.000 milions de persones no tenien accés garantit a aliments segurs, nutritius i suficients, inclòs el 8% de la població d'Europa i Amèrica del Nord¹⁴⁷. En els països que tenen ingressos superiors, generalment la inseguretad alimentaria, es desenvolupa a les llars per manca d'atenció o coneixement, que pot provocar l'obesitat d'infants i adults¹⁴⁸.

En l'informe de la FAO de 2019¹⁴⁹ es va afegir un nou indicador, per poder mesurar la inseguretad alimentaria anomenat FIES¹⁵⁰ en les diferents zones del món fent un seguiment de cada regió.

Gràfic 1- Proporció d'inseguretad alimentaria

¹⁴⁶ Vid. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, op. cit., p. 3-26.

¹⁴⁷ *Ibid*, p. xiv.

¹⁴⁸ *Ibid*, p. 22-23.

¹⁴⁹ *Ibid*, p. 20-21.

¹⁵⁰ Són les sigles de *Food Insecurity Experience Scale*.

El FIES fa una divisió en tres rodones que indiquen el grau de seguretat alimentària que gaudeix cada regió, i també ens mostra la tendència global. Els colors de les esferes funcionen com un semàfor, de fora cap en dins, la primera esfera és la verda que ens indica que les persones que s'engloben dins d'aquesta tenen un nivell adequat d'aliments tan en quantitat com en qualitat. Com podem observar és la situació predominant a Europa i a Amèrica del Nord, amb aproximadament 1.000 milions de persones que gaudeixen d'una bona seguretat alimentària.

La següent esfera és la groga que ens marca la inseguretat alimentària moderada, que són persones que pateixen inseguretat a l'hora d'obtenir aliments i/o que es veuen forçats a sacrificar la qualitat o la quantitat del menjar que consumeixen. Per últim, l'esfera vermella mostra una situació d'inseguretat alimentària extrema, el que es tradueix en quedar-se sense menjar o estar un o més dies sense poder obtenir aliments per nodrir-se.

El gràfic ens mostra que, d'un total de 2.000 milions de persones que pateixen inseguretat alimentària al món, un 52% es troben a l'Àsia (1,04 milions), el 34 % resideixen a l'Àfrica (676 milions); i el 9% estan a Amèrica Llatina (188 milions).

Com hem indicat *supra*, en el món som aproximadament 7.000 milions de persones i es produeixen aliments per abastir a 12.000 milions de persones. Tanmateix, observem que 2.000 milions de persones tenen carència de micronutrients essencials¹⁵¹.

L'extrema inseguretat alimentària afecta d'una forma més severa a les dones i nenes a causa de la pobresa, la desigualtat i discriminació entre gèneres. Les nenes tenen dues vegades més la possibilitat de morir per desnutrició o malalties infantils previsible que els nens, i dones pateixen una desnutrició que duplica la dels homes¹⁵².

¹⁵¹ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, *op. cit.*, p. 14-15.

¹⁵² *Ibid*, p. 52-56; *Vid.* ESTERIK, P.V., "Right to food; right to feed; right to be fed. The intersection of women's rights and the right to food", *Agriculture and Human Values*, 16, 1999, p. 229-232.

i. Efectes de la inseguretat alimentària a nadons i a mares.

L'any 2015, 20,5 milions de nadons a escala mundial estaven per sota del pes establert en néixer, el que suposa 1 de cada 7 nadons¹⁵³, i segons el mateix informe de la FAO és la mateixa proporció que en el 2012, fet molt preocupant, ja que es tradueix en una insuficient falta de voluntat per part dels Estats de solucionar aquests problema.

La insuficiència de pes durant el primer mes de vida del nadó posa en risc la seva supervivència durant aquest període¹⁵⁴ i, els que sobreviuen tenen més probabilitat de patir malalties cròniques quan són adults, com pot ser la diabetis o inclús l'obesitat¹⁵⁵.

La falta de pes en els nadons acabats de néixer està directament relacionat en l'anèmia que pateixen actualment les dones en edat reproductiva, que és un 33%. L'objectiu pel 2030 és arribar al 15%, reduint a la meitat la taxa actual¹⁵⁶. El 2018, la taxa d'anèmia de dones en edat reproductiva era molt més elevat a Àfrica i Àsia que en els països industrialitzats¹⁵⁷.

La taxa de desnutrició i problemes de salut causats per una falta de nutrients necessaris s'agreuja en els menors de cinc anys, que el 2018 suposava un 21,9%, que a escala mundial això representa 148 milions de nens i nenes menors de cinc anys que pateixen malnutrició¹⁵⁸. Aquesta situació provoca l'aparició i agreujament de malalties i patologies que es podrien haver previngut amb una millor alimentació, una millora de la higiene i un accés al tractament mèdic adequat¹⁵⁹.

¹⁵³ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 27-32.

¹⁵⁴ AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho de la alimentación de los niños*, A/HRC/4/30, de 19 de gener del 2007.

¹⁵⁵ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 27-32.

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 31.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 28.

¹⁵⁹ BLANC, A., "Article 25", *op. cit.*, p. 401.

En situacions precàries, casos d'emergències o catàstrofes naturals, les dones i els infants són els grups més afectats i vulnerables, especialment en els països en desenvolupament. Aquesta relació desfavorable no només afecta el nivell de vida digna sinó també a altres drets com l'educació o el dret a l'habitatge¹⁶⁰.

ii. Sobrepès i obesitat

Les tendències de sobrepès i obesitat estan creixent de forma global arreu del món. Aquest fet comporta un greu problema de salut a les persones que ho pateixen, ja que pot provocar malalties cròniques¹⁶¹. L'any 2018 eren 1.000 milions de persones que patien sobrepès i 500 milions patien problemes d'obesitat¹⁶². A més a més, aquesta obesitat està en augment a la majoria dels països, i en l'any 2018 va ser la causa de 4 milions de morts a escala mundial¹⁶³.

Al mateix any es va estimar que 40 milions de nens i nenes menors de cinc anys tenien sobrepès. Està augmentat la tendència dels nens i nenes en edat escolar amb problemes de sobrepès i obesitat, que és una tendència preocupant que també afecta els adolescents, un 17,3% a escala mundial pateixen sobrepès¹⁶⁴. Arreu del món, la majoria de nens, nenes i adolescents en edat escolar no mengen prou fruita ni verdura, i fan un consum regular de begudes gasoses i menjar ràpid¹⁶⁵. Si aquest fet li afegim amb la manca d'activitat física, es produeixen problemes de salut crònics i una inseguretad alimentaria greu per falta de nutrients adients¹⁶⁶.

¹⁶⁰ *Ibid*, p. 400-401; *Vid.* ESTERIK, P.V., "Right to food; right to feed; right to be fed. The intersection of women's rights and the right to food", *op. cit.*, p. 228-231.

¹⁶¹ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, *op. cit.*, p. 33.

¹⁶² *Ibid*.

¹⁶³ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 28-33.

¹⁶⁴ *Ibid*, p. 31.

¹⁶⁵ AGNU, Informe del Relator Especial, *relativo a la relación de la salud y la malnutrición*, A/HRC/19/59, de 26 de desembre del 2011. Fa una menció especial al dret a una dieta adequada i dietes sostenibles recolzant el sector agrícola.

¹⁶⁶ FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 31-33.

Evidentment, existeix una relació molt estreta entre alimentació i salut. Hem de tenir present que la malnutrició fa referència tan a la desnutrició (és la subalimentació o absorció deficient de nutrients) com a la hipernutrició (sobrealimentació i ingesta excessiva respecte a les quantitats necessàries de nutrients)¹⁶⁷.

f) La relació de l'ODS 2 amb els altres ODS

En general, una persona que passi gana i/o pateix limitacions en l'accés als aliments, s'ha d'enfrontar a altres carències bàsiques com pot ser a una llar, l'assistència sanitària o altres aspectes essencials per gaudir d'una vida digna¹⁶⁸.

La manca d'un dret bàsic comporta la connexió amb la falta d'altres drets i llibertats. És per aquest motiu que els 17 ODS estan interconnectats, i és necessari fer un avanç conjunt per millorar la societat global i no millorar un aspecte aïllat, ja que això no comporta la millora de la situació.

Per tal d'assolir els ODS és necessari un conjunt d'accions coordinades en diversos sectors, polítics, econòmics i socials, amb una major col·laboració¹⁶⁹.

i. Els ODS relacionats amb l'accés als aliments

La manca d'aliments està directament relacionada amb la pobresa, entenent com una dimensió de pobresa la impossibilitat de poder adquirir aliments per portar un nivell de vida adequat. Per tant, es relaciona amb l'ODS número 1¹⁷⁰. Concretament amb les fites 1.2 i 1.3, de reduir a la meitat les situacions de pobresa que viuen els homes, dones, nens i nenes, i implementar mesures apropiades de protecció social a tots els nivells per reduir la vulnerabilitat d'aquestes persones.

¹⁶⁷ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 14-15.

¹⁶⁸ CIERCO, C., "El derecho humano a la alimentación", op. cit., p. 90-92.

¹⁶⁹ FAO, "Quince años de implementación de las Directrices sobre el derecho a la alimentación...", op. cit., p. 38-39.

¹⁷⁰ *Ibid.*

L'extrema pobresa està concentrada sobretot en grups marginals, dones, indígenes, minories ètniques o persones amb discapacitats. Normalment, les diferents formes de pobresa es concentren en aquests grups, un exemple pot ser el baix nivell educatiu, la manca d'aigua i higiene, o una salut dèbil¹⁷¹.

El dret a l'educació, està recollit a l'ODS número 4 que estableix “*garantir una educació inclusiva, equitativa i de qualitat i promoure oportunitats d'aprenentatge durant tota la vida per a tothom*”¹⁷². És imprescindible potenciar l'educació en els grups més marginals per introduir canvis positius a la societat, ja que les desigualtats poden perpetuar-se a causa de la riquesa heretada o a l'exclusivitat d'educativa dels sectors més benestants i amplien les distàncies entre més desafavorits i els que gaudeixen de més recursos¹⁷³.

Adicionalment, l'educació es considera un element essencial per conscienciar a la població sobre l'impacte que tenen les seves accions. Un fonament sòlid en l'educació pot conduir a què la població tingui un coneixement primordial sobre el desenvolupament sostenible¹⁷⁴, i pot suposar un canvi en els hàbits de consum de les persones¹⁷⁵. Així mateix, en els països en vies de desenvolupament es pot potenciar els productes que tenen major valor nutritiu. A més a més, en els països més desenvolupats un canvi de mentalitat alhora de consumir, produiria canvis en els patrons de consum cap a unes dietes més sostenible, i una reducció del consum de productes ultraprocessats, amb alts nivells calòrics i de sucres¹⁷⁶.

¹⁷¹ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. 38-50.

¹⁷² La cursiva és nostra.

¹⁷³ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. 38-50.

¹⁷⁴ AGNU, va aprovar una resolució dedicada exclusivament al l'educació sobre el desenvolupament sostenible de l'Agenda 2030. AGNU, Resolució 74/223, *Educación para el desarrollo sostenible en el marco de la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible*, de 19 de desembre de 2019.

¹⁷⁵ Vid. TALAN, A., TYAGI, R. D., “Education and human resource development for sustainability”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., et al., (ed.), *Sustainability: Fundamentals and Applications*, 2020, p. 418- 424.

¹⁷⁶ Vid. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, op. cit., p. 2-40.

Això ens enllaça amb l'ODS número 5, relatiu a “*aconseguir la igualtat de gènere i apoderar totes les dones i nenes*”¹⁷⁷. Posar fi a totes les formes de discriminació contra les dones i nenes¹⁷⁸, suposa garantir els elements bàsics per poder dur una vida digna, com és obtenir el mateix grau d'educació que els nens, i tenir coneixements adequats per exercir una feina que estigui reconeguda i remunerada¹⁷⁹. Això pot ajudar a obtenir una millor alimentació, ja que ajuden a la seva independència econòmica cosa que milloraria la seva salut, especialment quan són més vulnerables (durant l'embaràs, la lactància i la infància), que és quan augmenten els requeriments nutritius¹⁸⁰.

Per ser econòmicament independent és necessari aconseguir uns drets de treball dignes especialment pels grups més marginals i una ocupació plena i productiva amb igualtat de remuneració per treball d'igual valor¹⁸¹. La diferència salarial entre homes i dones contribueix a la disparitat que es tradueix en una desigualtat d'oportunitats. Per tant, és necessari que es reconegui la igualtat de valor entre la mateixa feina realitzada per una dona que per un home¹⁸². En aquest sentit, l'ODS número 8 fa referència al treball digne el promoure “*el creixement econòmic sostingut, inclusiu i sostenible, l'ocupació plena i productiva i el treball digne per a tothom*”¹⁸³. També cal destacar que el dret a l'alimentació és essencial per la supervivència humana, i com a conseqüència s'ha de garantir per poder realitzar una feina de forma digna.

¹⁷⁷ La cursiva és nostra.

¹⁷⁸ AGNU, Informe del Relator Especial, *Los derechos de la mujer y el derecho a la alimentación*, A/HRC/22/50, de 24 de desembre del 2012.

¹⁷⁹ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, *op. cit.*, p. 30-31. *Vid.* ESTERIK, P.V., “Right to food; right to feed; right to be fed. The intersection of women's rights and the right to food”, *op. cit.*, p. 238-232.

¹⁸⁰ *Vid.* FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security...*, *op. cit.*, p. 27-32.

¹⁸¹ FAO, “*Quince años de implementación de las Directrices sobre el derecho a la alimentación...*”, *op. cit.*, p. 16.

¹⁸² IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, *op. cit.*, p. 50-74.

¹⁸³ La cursiva és nostra.

Així mateix, perquè les persones gaudeixin d'unes condicions de vida digna, que inclou una alimentació adequada, una feina digna i l'accés bàsic a una llar segura i assequible, l'ODS número 11 fa referència a l'assoliment de que *“les ciutats i els assentaments humans siguin inclusivament, segurs, resilents i sostenibles”*. Tenir accés a un habitatge amb serveis bàsics inclou un accés adequat als sistemes de sanejament i l'aigua potable, que milloren la seguretat alimentària i redueixen els nivells de pobresa que pateixen moltes persones avui en dia. Per tant, el dret a l'habitatge es podria considerar un dret lligat a la dignitat de la persona¹⁸⁴. El 2010 al món hi havia 100 milions de persones sense llar, i 1.000 milions vivien en llars inadequades¹⁸⁵. Les prediccions de futur indiquen que el 2050 les ciutats tindran al 70% de la població mundial¹⁸⁶, fet que potenciarà l'increment de desigualtats extremes com la inseguretat alimentària o l'accés a una vida digna.

L'accés a una bona alimentació va lligada a gaudir d'aigua potable. En aquest sentit, l'ODS número 6 parla de *“garantir la disponibilitat i una gestió sostenible de l'aigua i el sanejament per a totes les persones”*. L'accés a l'aigua no només milloraria la seva higiene, sinó que també la seva salut, i podria reduir de forma significativa la pobresa¹⁸⁷. El 2010, les NU van reconèixer el dret humà a l'aigua i el sanejament¹⁸⁸, establint que totes les persones tenen dret a disposar de forma continuada d'aigua suficient, assequible, i de bona qualitat tan per ús domèstic com per ús personal¹⁸⁹.

ii. Els ODS relacionats amb el consum d'aliments

En aquesta direcció l'ODS número 12 fa referència a *“garantir modalitats de consum i producció sostenibles”*. Es basa a assegurar que les persones tinguin la

¹⁸⁴ CDESC, *Observación General 4. El derecho a un nivel de vida adecuado* (art. 11.1), doc. E/C.4/1991, de 13 de desembre del 1991.

¹⁸⁵ NU, Oficina de l'Alt Comissionat per als Drets Humans, *The right to adequate housing, fact sheet no.21*, novembre del 2009.

¹⁸⁶ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. 83-90.

¹⁸⁷ CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación...*, op. cit., p. 33-35.

¹⁸⁸ AGNU, Resolució 64/292, *Derecho humano al agua y saneamiento ...*, op. cit.

¹⁸⁹ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, op. cit., p. 108.

informació adient per desenvolupar estils de vida sostenibles. El sistema de consum actual és insostenible, a causa del gran l'impacte ambiental que genera, a més dels problemes sanitaris i nutricionals que causen els mals hàbits de consum¹⁹⁰. El malbaratament d'aliments juga un paper molt important en els patrons de compra dels consumidors i també amb la generació de residus alimentaris¹⁹¹.

Ha d'augmentar la consciència dels consumidors per generar menys residus, tan alimentaris com d'empaquetatge que perjudiquen el medi ambient, i que tenen un impacte negatiu sobre la nostra salut. Al respecte l'ODS número 13 fa referència a “*adoptar mesures urgents per a combatre el canvi climàtic i els efectes d'aquest*”. Millorar la conscienciació en relació amb el canvi climàtic i la reducció dels seus efectes¹⁹² és vital, ja que produeix sequeres, desertificacions que afecten la producció d'aliments dels països, en especial a Àfrica¹⁹³.

Aquest ODS està directament connectat amb la protecció de l'aigua i la terra. Així, els ODS 14 i 15 també tenen un impacte alhora de garantir el dret a l'alimentació adequada en prescriure la necessitat de protegir l'aigua i les terres de cultiu, per promoure l'ús sostenible d'aquestes¹⁹⁴, que actualment no es té en consideració, ni la contaminació de les aigües ni del sòl a conseqüència de l'ús de químics en l'activitat agrària en algunes regions¹⁹⁵. Convé destacar que amb una millora de la seguretat alimentària i una millor conscienciació cap a uns hàbits de consum més adequats per portar una vida saludable, corregim l'impacte que tenim en el sòl i l'aigua.

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ FAO, “*Quince años de implementación de las Directrices sobre el derecho a la alimentación...*”, *op. cit.*, p. 39- 41.

¹⁹² *Ibid.*, p. 38-42. *Vid.* PACHAPUR, P. K., PACHAPUR, V. L., *et al.*, “Food security and sustainability”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., *et al.*, (ed.), *op. cit.*, p. 368-370.

¹⁹³ TAFALLA, M., *L'alimentació com a dret humà: les seves implicacions, ... op. cit.*, p. 27.

¹⁹⁴ AGNU, Informe del Relator Especial, A/65/281, *Acceso a las tierras de conreo y el derecho a la alimentación*, de 17 de desembre del 2012.

¹⁹⁵ IGSSG, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now...*, *op. cit.*, p. 71.

CAPÍTOL IV: EL DRET A L'ALIMENTACIÓ A L'ÀMBIT REGIONAL

A. El dret alimentació a l'àmbit del Consell d'Europa

El Consell d'Europa¹⁹⁶ en el seu Estatut¹⁹⁷ preveu, en si mateix, la protecció i promoció dels drets humans, tal com està recollit en l'article 3,

“Cadascun dels membres del Consell d'Europa reconeix el principi de l'imperi del dret i el principi en virtut del qual qualsevol persona que es trobi sota la seva jurisdicció ha de *gaudir dels drets humans i de les llibertats fonamentals, i es compromet a col·laborar sincera i activament en la consecució de la finalitat definida en el capítol primer*”¹⁹⁸.

Així mateix l'article 8, preveu la suspensió i, fins i tot, l'expulsió d'un Estat membre que no compleixi amb els principis d'imperi de la llei i garantia de drets i llibertats fonamentals, recollits l'article 3¹⁹⁹.

a) *La Convenció Europea dels Drets Humans*

El sistema de drets humans del Consell d'Europa està bàsicament format per dos convenis, la Convenció Europea de Drets Humans i Llibertats Fonamentals²⁰⁰(a

¹⁹⁶ El Consell d'Europa és una organització regional europea, creada al 1949 amb la finalitat de realitzar una unió de països forta basada en els interessos comuns dels seus membres, sobretot en la protecció dels principis de drets humans, democràcia, i estat de dret. El Consell d'Europa va ser fundat per 10 països (Bèlgica, Dinamarca, França, Holanda, Irlanda, Itàlia, Luxemburg, Noruega, Regne Unit i Suècia). Espanya es va adherir al 24 de novembre del 1977. Actualment són 47 Estats membres i, hi ha 6 països que actuen com a observadors (Estats Units, Canadà, Japó, Mèxic, Israel i la Santa Seu); DIEZ DE VELASCO, M., *Instituciones del Derecho Internacional Público...*, op. cit., p. 669-70.

¹⁹⁷ Estatut del Consell d'Europa, també anomenat Tractat de Londres, de 5 de maig del 1949.

¹⁹⁸ La cursiva és nostra.

¹⁹⁹ DIEZ DE VELASCO, M., *Instituciones del Derecho Internacional Público...*, op. cit., p. 669-70.

²⁰⁰ Convenció Europea de Drets i Llibertats Fonamentals, de 4 de novembre de 1950 a Roma. Va ser ratificat per l'Estat espanyol al 26 de setembre del 1979.

partir d'ara anomenada CEDH), on es reconeixen els drets civils i polítics, i la Carta Social Europea²⁰¹ (en endavant CSE) que fa un ampli reconeixement dels drets econòmics i socials.

Per tal de garantir l'aplicació dels drets reconeguts en aquests convenis hi ha establerts diferents mecanismes de control. En el cas de la CEDH hi ha un mecanisme de garantia jurisdiccional que és el Tribunal Europeu de Drets Humans (en endavant d'ara TEDH). Respecte de la CSE, existeix el Comitè Europeu de Drets Socials (en endavant CEDS) on el mecanisme de supervisió dels drets econòmics i socials està fonamentat en un sistema d'informes (publicitat), és a dir, és un mecanisme de garantia molt més feble que l'existent per la CEDH.

El TEDH és l'òrgan que s'encarrega de supervisar la CEDH, que recull essencialment drets civils i polítics²⁰², i les seves decisions són vinculats per tots els Estats membres.

Tanmateix, fins al moment el TEDH no s'ha referit directament el dret a l'alimentació en si mateix, sinó que ho ha fet en relació amb altres drets, com la dignitat o garantir un nivell de vida digna per les persones²⁰³. Per exemple ha dictat sentències dirigides a protegir els drets dels presoners²⁰⁴. En aquest sentit el TEDH ha destacat la importància de garantir la suficient quantitat d'aliments als reclusos en centres penitenciaris. Aquesta jurisprudència va en consonància amb la

²⁰¹ Carta Social Europea o també anomenada Carta de Turín, de 18 d'octubre de 1961. Té un Protocol addicional que afegeix drets i modificacions pels Estats membres. Va ser revisada al 1996 i va entrar en vigor la nova versió al 1999. L'Estat espanyol va ratificar la Carta al 6 de maig del 1980.

²⁰² GONZÁLEZ, E., *La Unión Europea y la crisis alimentaria...*, op. cit., p. 46-48.

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ TEDH, *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights, Prisoners' rights, update 31 December of 2019.*

recomanació del Comitè de Ministres sobre les normes de les presons europees²⁰⁵, on l'article 22 estableix uns estàndards sobre les dietes i la nutrició dels presos²⁰⁶.

Tal com es recull en les *sentències Harakchiev i Tolumov v. Bulgària*²⁰⁷ i *Dudchenko v. Rússia*²⁰⁸, es planteja una violació contra els drets humans i les llibertats fonamentals per la disposició insuficient d'aliments d'un reclus. Així,

“El TEDH constata que el sol·licitant no va rebre cap aliment durant el viatge de quatre dies des de Murmansk a Vologda. El Tribunal ja ha constatat que la clara *insuficiència d'aliments donada a un sol·licitant pot plantejar-se, per si mateix, un problema en virtut de l'article 3 de la Convenció Europea dels Drets Humans i Llibertats Fonamentals*”²⁰⁹.

El Tribunal considera que la falta d'accés a l'alimentació que rep el pres atempta contra la CEDH, concretament contra l'article 3 que prohibeix la tortura. Per tant, l'incompliment del dret a l'alimentació pot arribar a constituir una tortura.

La jurisprudència del TEDH també considera essencial garantir el dret a una alimentació adequada conforme les necessitats del pres i els seus ideals religiosos,

²⁰⁵ COE, CONSELL DE MINISTRES, Resolution (2006) 2), *European Prison Rules*, 11 de gener del 2006.

²⁰⁶ Article 22- Règim alimentari “1-Els detinguts gaudiran d'un règim alimentari que tingui en compte la seva edat, el seu estat de salut, el seu estat físic, la seva religió, la seva cultura i la naturalesa del seu treball. 2- La legislació de país ha de determinar els criteris de qualitat de el règim alimentari que necessitaran en particular el seu contingut energètic i proteic mínim. 3- El menjar es prepararà i servirà en condicions higièniques. 4- Es serviran tres àpats a el dia repartides en intervals raonables. 5- Els detinguts tindran accés a aigua potable en tot moment. 6- Un metge o un infermer qualificat prescriurà la modificació de el règim alimentari d'un detingut si aquesta mesura resulta necessària per raons mèdiques”.

²⁰⁷ TEDH (Secció 4), *Cas Harakchiev i Tolumov v. Bulgària*, Sentència de 8 de juliol del 2014.

²⁰⁸ TEDH (secció 3ª), *Cas Dudchenko v. Rússia*, Sentència de 7 de novembre del 2017.

²⁰⁹ *Ibid*, § 130. La cursiva és nostra.

tal com ha afirmat el TEDH en els casos *Jakóbski* contra *Polònia*²¹⁰ i *Vartic* contra *Romania*²¹¹. Finalment,

“el Tribunal assenyala que la recomanació del Comitè de Ministres als Estats membres, és a dir, la Recomanació (Rec 2006) 2) sobre les normes penitenciàries europees *recomanen que els presos rebin menjar que tingui en compte la seva religió*”²¹².

Igualment, la negació de proporcionar una alimentació d’acord amb les creences religioses del pres, va ser considerat pel TEDH com una vulneració de l’article 9 de la CEDH, relatiu a la llibertat de pensament, consciència i religió²¹³.

b) La Carta Social Europea

Com hem vist *supra*, la CSE regula els drets econòmics i socials en l’àmbit europeu. Els Estats membres poden decidir si adopten internament tots els drets reconeguts a la Carta o només alguns d’ells²¹⁴. Tot i reconèixer els drets econòmics i socials, la CSE no prescriu de forma expressa el dret a l’alimentació. Tanmateix, aquest dret es pot desprendre implícitament d’altres drets complementaris²¹⁵, que protegeixen un nivell de vida adequat.

En aquest sentit, l’article 4.1, estableix el dret a una remuneració suficient per garantir un nivell de vida digna²¹⁶: “El dret dels treballadors a una remuneració suficient per assegurar-los, així com a les seves famílies, un nivell de vida decent”.

²¹⁰ TEDH (secció 4ª), *Cas Jakóbski v. Polonia*, Sentència de 7 de desembre del 2010.

²¹¹ TEDH (secció 3ª), *Cas Vartic v. Romania*, Sentència de 17 de desembre del 2013., § 53.

²¹² La cursiva és nostra.

²¹³ TEDH (secció 3ª), *Cas Vartic v. Romania*, *op. cit.*

²¹⁴ GONZÁLEZ, E., *La Unión Europea y la crisis alimentaria...*, *op. cit.*, p. 46-48.

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ *Ibid.*

Amb el reconeixement d'aquest dret, tàcitament s'està referint a la cobertura de tots els drets bàsics per gaudir d'un nivell de vida adequat, i entre aquests trobem el dret a l'alimentació adequada, tal com hem vist *supra*.

Així mateix, a l'article 13 reconeix el dret a l'assistència social, fent referència als col·lectius més vulnerables, que estan en una situació de necessitat²¹⁷. En aquest sentit, estableix que

“Per garantir l'exercici efectiu del dret a l'assistència social i mèdica, les parts es comprometen:

1. A vetllar perquè *tota persona que no disposi de recursos suficients* i no estigui en condicions d'aconseguir aquests pel seu propi esforç o de rebre'ls d'altres fonts, especialment per via de prestacions d'un règim de seguretat social, pugui obtenir una assistència adequada i, en cas de malaltia, les cures que exigeixi el seu estat;
2. Vetllar perquè les persones que es beneficiïn de tal assistència no pateixin per aquest motiu cap disminució en els seus drets polítics i socials;
3. A disposar del necessari perquè totes les persones puguin obtenir per mitjà de serveis adequats, públics o privats, *l'assessorament i ajuda personal necessaris per prevenir, eliminar o alleujar el seu estat de necessitat personal o familiar*”²¹⁸.

Aquest article fa referència a l'assistència adequada de persones en situació de pobresa o en risc d'excussió social, per tal de prevenir, eliminar o alleujar l'estat de necessitat tan personal com familiar. És a dir, implícitament esta protegint del dret a l'alimentació, ja que tracta de garantir una millor situació als grups vulnerables, perquè disposin de recursos suficients per no trobar-se en un estat de necessitat²¹⁹.

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ La cursiva és nostra.

²¹⁹ GONZÁLEZ, E., *La Unión Europea y la crisis alimentaria...*, *op. cit.*, p. 48-49.

c) *Altres instruments del Consell d'Europa*

El Consell de Ministres²²⁰(en endavant CM), ha adoptat una sèrie de resolucions que estan relacionades amb la seguretat alimentaria i el dret a l'alimentació. Malgrat no fer referència directament al dret d'alimentació, es pot entendre com una preocupació cap al bon estat dels aliments que es consumeixen en el territori europeu i el seu empaquetatge.

El CM, en la Resolució AP (2003) 3, reconeix que l'accés a una varietat d'aliments segurs i saludables és un dret universal que ha de gaudir qualsevol persona, sense discriminació per discapacitat o cap altra raó, en la Resolució sobre l'alimentació i la nutrició en els hospitals²²¹. Prescriu que l'accés a un servei alimentari adequat en concordança amb una bona nutrició pot provocar una recuperació més ràpida del pacient i millorar la seva qualitat de vida. I recalca que la desnutrició en els hospitals provoca una disminució de la qualitat de vida i uns costos innecessaris en l'assistència sanitària.

D'aquesta Resolució del CM es desprèn que l'accés als aliments i a una correcta alimentació afecta a desenvolupament i el nivell de vida digna de les persones.

La Resolució (2003) 3, es va adoptar conforme a la Recomanació 1244 (1994) sobre els aliments i la salut²²², i la Resolució (96) 35 sobre salut social i pública²²³ del mateix Consell, dirigides a augmentar el nivell de protecció de salut dels

²²⁰ El Consell de Ministres és òrgan competent que actua en nom del Consell d'Europa, és l'òrgan de presa de decisions legals. Format pels ministres d'Afers Exteriors dels Estats membres i els representants permanents al Consell d'Europa.

²²¹ COE, (CONSELL DE MINISTRES), Resolution AP (2003) 3, *on food and nutritional care in hospitals*, 12 de novembre del 2003.

²²² COE, (CONSELL DE MINISTRES), Recommendation 1244(1994), *food and health*, 11 de setembre del 1995.

²²³ COE, (CONSELL DE MINISTRES), Resolution (96) 35, *on social security and public health*, 2 d'octubre del 1996.

consumidors i insistir en la importància d'una nutrició adequada per garantir una bona salut de les persones.

Igualment, el CM s'ha manifestat sobre la importància de l'alimentació saludable a les escoles²²⁴. Basant-se en la Convenció de les NU sobre els drets dels infants i, per tal que es pugui garantir el nivell més alt de salut possible d'aquests, es pretén aconseguir uns hàbits d'aliments saludables a les escoles. Així mateix, una educació i activitat física amb la finalitat d'assegurar que els infants no desenvolupin problemes de salut com pot ser l'obesitat o altres, degut a una mala alimentació.

A més a més, els materials destinats a entrar en contacte amb els aliments podem suposar un risc per la salut, es per aquest motiu que el CM ha posat èmfasis en la regulació de les tintes que s'apliquen en els envasos d'aliments i els materials que estan en contacte amb els aliments. Al respecte, cal destacar la Resolució AP (2005) 2, sobre la tinta i el contacte que pot tenir amb els aliments²²⁵. És a dir, es desprèn la voluntat de realitzar un acord entre tots els Estats membres per tal d'harmonitzar la regulació sobre les tintes d'embalatge d'aliments i els materials que estan en contacte amb els mateixos²²⁶.

²²⁴ COE, (CONSELL DE MINISTRES), Resolution AP (2005), *health of in the schools*, 2 de febrer del 2005.

²²⁵ COE, (CONSELL DE MINISTRES), Resolution AP (2005) 2, *on packaging inks applied to the non-food contact surface*, de 14 de setembre del 2005.

²²⁶ Seguint la línia de la resolució, s'ha anat fent reunions per actualitzar el contingut d'aquesta. COE, (CONSELL DE MINISTRES), Resolution AP (2008) 43, *in the field of social and public health, the possibility of carrying out activities related to cosmetics, nutrition, food packaging and flavourings in the framework of another partial agreement*, de 30 d'abril del 2008. COE, (CONSELL DE MINISTRES), Resolution (2013)46, *Social Cohesion, European Directorate for the Quality of Medicines and Healthcare (EDQM)*, de 22 d'abril del 2013.

B. El dret a l'alimentació en l'àmbit de la Unió Europea (UE)

El Tractat de la Unió Europea²²⁷ (en endavant TUE), permet que la UE²²⁸ s'adhereixi a la CEDH, i els drets reconeguts en aquesta formen part del dret de la UE com a principis generals (article 6.2 i 3 TUE)²²⁹.

Tanmateix, la UE ni es part ni esta obligada a ser part de la CSE que recull els drets econòmics i socials. Fet altament criticat per la doctrina²³⁰, ja que la UE busca la cohesió de tots els Estats membres per cooperar units cap a uns objectius comuns, però sembla que els drets econòmics i socials no formant part indispensable d'aquests objectius.

Malgrat que el dret primari de la UE no fan referència explícita al dret d'alimentació, el Tractat de Funcionament de la UE (en endavant TFUE)²³¹ en l'article 9 estableix que

“En la definició i execució de les seves polítiques i accions, la Unió tindrà en compte les exigències relacionades amb la promoció d'un nivell d'ocupació elevat, amb la garantia d'una protecció social adequada, amb la lluita contra

²²⁷ Tractat de la Unió Europea (TUE), conegut també per Tractat de Maastricht, es va ratificar al 7 de febrer del 1992 pels membres de la Unió Europea, i va entrar en vigor al 1 de novembre del 1993.

²²⁸ La Unió Europea és una organització internacional regional europea. És la unió de 27 Estats que li atribueixen competències per assolir els objectius comuns, fomentar la cohesió econòmica, social, territorial i la solidaritat entre els Estats Membres. Es defineix amb els valors de llibertat, democràcia, igualtat, estat de dret i drets humans.

²²⁹ Fem referència a l'article 6.2 i 6.3 del TUE- “La Unió s'adherirà al Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals. Aquesta adhesió no modificarà les competències de la Unió que es defineixen en els Tractats. 3. Els drets fonamentals que garanteix el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals i els que són fruit de les tradicions constitucionals comunes als Estats membres formaran part de el Dret de la Unió com a principis generals”.

²³⁰ JIMENA L., “La Carta Social Europea y la Unión Europea”, *Revista Europea de Derechos Fundamentales*, 13 (1), 2009, p. 397-398.

²³¹ Tractat de Funcionament de la Unió Europea (TFUE), 13 de desembre del 2007.

l'exclusió social i amb un nivell elevat d'educació, formació i protecció de la salut humana”.

És a dir, defensa la protecció social adequada de les persones, així com la lluita contra d'exclusió social. D'aquí es desprèn la intenció de protegir a la població contra la fam, per garantir una alimentació adequada²³².

La Carta dels Drets Fonamentals de la UE, tal com va ser adoptada el 12 de desembre de 2007, té el mateix valor jurídic que el dret primari de la UE (article 6.1). Aquesta carta recull tan els drets civils i polítics, com els drets econòmics i socials, així com els de la ciutadania europea, i a més a més, proclama la indivisibilitat dels drets fonamentals²³³. Tanmateix, cal remarcar que a la Carta hi ha una prevalença dels drets econòmics sobre els socials²³⁴.

Tot i reconèixer els drets econòmics i socials, la Carta no fa cap menció del dret a l'alimentació, però es podria despendre d'algunes disposicions com les relatives a la protecció dels drets dels infants (article 24 .1:“Els infants tenen dret a la protecció i als cures necessàries per al seu benestar [...]”), la protecció de la vida familiar (l'article 33.1: “Es garanteix la protecció de la família en els plans jurídic, econòmic i social”) o de la seguretat social i ajuda social (article 35 “Tota persona té dret a accedir a la prevenció sanitària i a beneficiar-se de l'atenció sanitària en les condicions establertes per les legislacions i pràctiques nacionals. Al definir-se i executar-se totes les polítiques i accions de la Unió es garantirà un nivell elevat de protecció de la salut humana”).

a) El concepte d'aliment a la UE

Per veure la protecció que es realitza del dret a l'alimentació, primer cal esbrinar que entén la UE per aliment. No va ser fins al 2002 quan es va establir la definició

²³² Tots els Estats membres han reconegut el PIDESC, per tant han reconegut el dret a una alimentació adequada i, a dur a terme tots els mecanismes perquè això sigui possible.

²³³ GONZÁLEZ, E., *La Unión Europea y la crisis alimentaria...*, op. cit., p. 51-53.

²³⁴ JIMENA L., “La Carta Social Europea y la Unión Europea...”, op. cit., p. 393.

d'aliment. Així el Reglament 178/2002 que disposa dels principis i els requisits generals de la legislació alimentària a la UE²³⁵, estableix la definició d'aliment en l'article 2, on

“A l'efecte del present Reglament, s'entendrà per "aliment" (o "producte alimentari") *qualsevol substància o producte destinat a ser ingerit pels éssers humans o amb probabilitat raonable de ser-ho, tant si han estat transformats sencera o parcialment com si no.*

<<Aliment>> inclou les begudes, la goma de mastegar i qualsevol substància, inclosa l'aigua, incorporada voluntàriament a l'aliment durant la seva fabricació, preparació o tractament²³⁶. S'inclourà l'aigua després del punt de compliment definit en l'article 6 de la Directiva 98/83/CE i sense perjudici dels requisits estipulats en les Directives 80/778/CEE i 98/83/CE”.

Per tant, no només s'entén aliment com substància directament ingerida per les persones sinó també aquells *inputs* que s'utilitzen per a la fabricació o transformació dels aliments. És a dir, tot el que s'incorpora a l'aliment perquè sigui considerat com a tal²³⁷.

Per tal que no hi hagi confusió el mateix article també anomena el que no s'entén per aliment. Així, no és considerat aliment el pinso, els animals vius, les plantes abans de la collita, els medicaments, els productes cosmètics, el tabac, les substàncies estupefaents ni els residus contaminants.

Fins i tot, el mateix Reglament, en l'article 3, defineix el que s'entén per legislació alimentària a la UE, assenyalant com a tal

²³⁵ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n ° 178/2002 *por el que se establecen los principios y los requisitos generales de la legislación alimentaria, se crea la Autoridad Europea de Seguridad Alimentaria y se fijan procedimientos relativos a la seguridad alimentaria*, de 28 de gener del 2002.

²³⁶ La cursiva és nostra.

²³⁷ *Vid.* PLANA, M. J., “Concepto y tipos de alimento”, a SALAMERO, L. (ed.), *Manual básico...*, *op. cit.*, p. 63-66.

“les disposicions legals, reglamentàries i administratives aplicables a la Comunitat Europea o nivell nacional als aliments en general, i a la seguretat dels aliments en particular. S'aplica a qualsevol de les etapes de la producció, la transformació i la distribució d'aliments així com de pinsos produïts per alimentar els animals destinats a la producció d'aliments o subministrats a aquests animals”.

Consegüentment, la UE considera que la legislació alimentària és un conjunt de normes jurídiques que regulen la producció, la transformació i la distribució d'aliments²³⁸, és a dir, les normes que regulen tota la cadena alimentària, i que són importants per garantir que les persones tinguin una alimentació adequada.

b) El dret a l'alimentació a la UE abans de l'Agenda 2030: especial referència a l'Autoritat Europea de Seguretat Alimentària

En els darrers anys, el desenvolupament sostenible és un tema molt present en les estratègies de creixement de la UE, amb la voluntat d'integrar el desenvolupament, econòmic, social i mediambiental en una estratègia comuna.

El Tractat de Lisboa disposa el propòsit de la UE de promoure el desenvolupament sostenible en l'article 2, on prescriu que

“3. La Unió establirà un mercat interior. *Obrarà en pro del desenvolupament sostenible d'Europa basat en un creixement econòmic equilibrat* i en l'estabilitat dels preus, en una *economia social* de mercat altament competitiva, tendint a la plena ocupació i al progrés social, i en un nivell elevat de protecció i millora de la qualitat de l'entorn. Així mateix, promourà el progrés científic i tècnic”.

“5. [...] Contribuirà a la pau, la seguretat, el *desenvolupament sostenible del planeta*, la solidaritat i el respecte mutu entre els pobles, el comerç lliure i

²³⁸ Vid. PLANA. M. J., “Concepto y tipos de alimento”, *op. cit.*, p. 63-66.

just, l'eradicació de la pobresa i la protecció dels drets humans²³⁹, especialment els drets de l'infant, així com a l'estricta respecte i al desenvolupament del Dret internacional, en particular el respecte dels principis de la Carta de les Nacions Unides”.

Així doncs, es marca la importància de fer unes polítiques conforme el desenvolupament sostenible i social. L'inici d'aquestes polítiques va ser l'Estratègia de *Desenvolupament Sostenible a Europa per un món millor*, del 2001²⁴⁰.

Quan es va adoptar l'Agenda 2030 a les Nacions Unides, la UE es regia per l'*Estratègia Europa 2020*²⁴¹ basada en tres línies: el creixement intel·ligent, el creixement sostenible i el creixement integrador. Aquesta Estratègia tenia cinc objectius clars, fomentar el treball, la investigació, innovació; lluitar contra el canvi climàtic; fomentar una energia més neta; millorar l'educació i lluitar contra la pobresa.

Indirectament, la lluita contra la pobresa ens porta a garantir un nivell d'alimentació adequat. Tot i no haver-hi cap menció específica d'aquest dret, no es pot entendre una lluita contra la pobresa si no es fomenta que totes les persones que pateixen una situació de vulnerabilitat puguin gaudir d'una alimentació adient per combatre la pobresa i l'exclusió social, i perquè aquestes persones puguin viure dignament i formar part de la societat.

Cal destacar que la UE, al llarg dels últims anys, ha donat molta importància a seguretat alimentària, regulant àmpliament aquest tema. La normativa europea en matèria de seguretat alimentària, té dos objectius: la protecció de la salut i els

²³⁹ La cursiva és nostra.

²⁴⁰ COMISSIÓ DE LA UE, *Desarrollo sostenible en Europa para un mundo mejor: estrategia de la UE desarrollo sostenible*, doc. COM (2001)264 final, de 15 de maig de 2001.

²⁴¹ COMISSIÓ DE LA UE, *Europa 2020, una estrategia para un crecimiento inteligente, sostenible e integrador*, doc. COM (2010) 2020 final, de 3 de març del 2010.

interessos dels consumidors, i assegurar el bon funcionament del mercat únic en tot el territori de la Unió²⁴².

En el seu inici, la legislació europea de seguretat alimentaria, es va recollir en el Llibre verd sobre els principis generals de la legislació alimentaria de la UE²⁴³ i el Llibre blanc sobre seguretat alimentaria²⁴⁴.

Per una banda, el Llibre verd va adoptar una sèrie de principis per tota la cadena d'aliments, des de garantir la lliure circulació de mercaderies a la protecció de la salut i la seguretat del consumidor²⁴⁵. Per altra banda, el Llibre blanc establia un programa d'acció legislatiu basat en un enfocament global i integrador de la cadena alimentaria, per aconseguir una millor protecció de la vida i la salut dels consumidors²⁴⁶. Aquest document va popularitzar l'eslògan “de la granja a la taula”²⁴⁷.

Arrel d'aquests documents es va aprovar el Reglament 178/2002 sobre els principis i els requisits generals de la legislació alimentària. Aquest Reglament és considerat el punt de partida de tota la normativa alimentaria europea, ja que a part d'establir els principis generals en aquest àmbit, també introdueix els principis de transparència, dignitat i responsabilitat en el camp de l'alimentació²⁴⁸.

²⁴² DEL RIO, A., “El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico”, a SALAMERO, L. (ed.), *Manual básico...*, op. cit., p. 177-183.

²⁴³ COMISSIÓ DE LA UE, *Libro Verde, Principios generales de la legislación alimentaria de la Unión Europea*, doc. COM (97) 176 final, de 30 d'abril del 1997.

²⁴⁴ COMISSIÓ DE LA UE, *Plan de acción sobre seguridad alimentaria, Libro blanco sobre seguridad alimentaria*, doc. COM (99) 0719 final, de 12 de gener de 2000. En el annex hi ha el Pla d'Acció sobre la seguretat Alimentaria, compost per 84 accions legislatives per aconseguir la protecció al consumidor.

²⁴⁵ BOTTARI, C., et al., “Aproximación general al marco europeo de regulación del Derecho alimentario”, a SALAMERO, L. (ed.), *Manual básico...*, op.cit., p. 39-42.

²⁴⁶ DEL RIO, A., “El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico” op. cit., p. 177-180.

²⁴⁷ En anglès “From farm to fork”.

²⁴⁸ DEL RIO, A., “El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico”, op. cit., p. 177-182.

Per completar la legislació alimentària europea, cal afegir el *paquet d'higiene*, referit a un conjunt de disposicions sobre la higiene dels productes alimentaris, normes i controls específics pels productes de consum. Aquest paquet consta del Reglament 852/2004 sobre la higiene de productes alimentaris²⁴⁹, que prescriu una base comuna per la producció higiènica de tots els productes alimentaris, posant èmfasis en la producció primària.

Igualment, compren el Reglament 853/2004 que prescriu les normes específiques de la higiene dels aliments d'origen animal²⁵⁰, i es centra en els productes animals pels problemes que poden ocasionar i, estableix precaucions per evitar contaminacions de qualsevol classe que puguin perjudicar a la salut²⁵¹.

També tenim el Reglament 882/2004 sobre controls de verificació de pinso i d'aliments²⁵² i el Reglament 854/2004 de control oficial de productes d'origen animal destinats al consum humà²⁵³, que van ser derogats pel Reglament 2017/625 sobre controls i altres activitats oficials per garantir la seguretat alimentària²⁵⁴. Aquest Reglament té un ampli abast que engloba els dos anteriors i, inclou la

²⁴⁹ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 852/2004, *relativo a la higiene de los productos alimenticios*, de 29 d'abril del 2004.

²⁵⁰ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 853/2004 *pel que s'estableixen normes específiques de la higiene dels aliments d'origen animal*, de 29 d'abril del 2004.

²⁵¹ BOTTARI, C., *et al.*, "Aproximación general al marco europeo de regulación del Derecho alimentario", *op. cit.*, p. 39-42.

²⁵² UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 882/2004, *sobre los controles oficiales efectuados para garantizar la verificación del cumplimiento de la legislación en materia de pienso, alimentos, la normativa sobre la salud animal y el bienestar animal oficiales*, de 29 d'abril del 2004.

²⁵³ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 854/2004, *por lo que se establecen normas específicas para la organización de controles oficiales de productos de origen animal destinados al consumo humano*, de 29 d'abril del 2004.

²⁵⁴ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 2017/625, *relativo a los controles y otras actividades oficiales realizadas para garantizar la aplicación de la legislación sobre alimentos, pienso, normas sobre la salud, el bienestar de los animales, la sanidad vegetal y de productos fitosanitarios*, de 15 de març del 2017.

regulació dels controls oficials de la cadena agroalimentària i, a més a més, afegeix la seguretat i qualitat dels aliments, pinso, la salut vegetal i, la salut i benestar animal²⁵⁵.

Finalment, el Reglament 2073/2005 sobre criteris microbiològics aplicats als productes alimentaris²⁵⁶, regula la presència de microorganismes que pot afectar els aliments amb l'objectiu d'aconseguir que aquest siguin innocus²⁵⁷.

També cal destacar que mitjançant el Reglament 178/2002, es va crear l'*Autoritat Europea de Seguretat Alimentària* (en endavant EFSA²⁵⁸) amb la finalitat d'assessorar científicament a la Comissió, sigui a petició d'aquesta o a iniciativa pròpia, elaborant dictàmens relatius a la seguretat alimentària o altres matèries que tinguin una afectació en aquesta, tals com el medi ambient²⁵⁹.

L'objectiu és assegurar un nivell més elevat de protecció de la salut de les persones, tan a curt com a llarg termini, facilitant una informació veraç i precisa al consumidor²⁶⁰, i reduir possibles riscos que es puguin tenir com a consumidors, tal com prescriuen els articles 14 i 15 ²⁶¹ del reglament on s'estableixen els requisits de seguretat alimentària prohibint-se qualsevol aliment que no sigui segur²⁶².

²⁵⁵ DEL RIO, A., "El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico" *op. cit.*, p. 179-182.

²⁵⁶ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) nº 2073/2005, *relativo a los criterios microbiológicos aplicables a los productos alimenticios*, de 15 de noviembre del 2005.

²⁵⁷ DEL RIO, A., "El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico", *op. cit.*, p. 179-182.

²⁵⁸ Acrònim amb anglès "*European Food Safety Authority*".

²⁵⁹ DEL RIO, A., "El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico" *op. cit.*, p. 177-186.

²⁶⁰ MARTINEZ-ZAPORTA, E., "Códex alimentarius, seguridad alimentaria y etiquetado de alimentos" *Derecho y Salud*, 21 (1), 2011, p. 67.

²⁶¹ L'article 14 del Reglament 178/2002 estableix que "1.No es comercialitzaran els aliments que no siguin segurs. 2. Es considera que un aliment no és segur quan: a) sigui nociu per a la salut; b) no sigui apte per al consum humà", i l'article 15.1 "No es comercialitzaran ni es donaran a cap animal destinat a la producció d'aliments pinsos que no siguin segurs".

²⁶² GARCIA AMEZ, J., "Principios Generales de Derecho ordenadores de la seguridad alimentaria", a SALAMERO, L., (ed.), *Manual básico...*, *op. cit.*, p. 213-221.

En conjunt, es busca protegir la salut del consumidor proporcionant-li la informació adequada i clara²⁶³, tenint un control sobre tota la cadena alimentària i, amb una regulació exhaustiva dels productes.

c) El dret a l'alimentació a la UE després de l'Agenda 2030

La UE es va comprometre a implementar l'Agenda 2030 i en particular els ODS en les seves polítiques, el novembre del 2016²⁶⁴. Així va adoptar el compromís de fer el seguiment dels ODS tan en l'àmbit de política europea com en l'àmbit dels Estats membres, amb la finalitat d'anar observant l'evolució i saber quins països estaven més a prop d'assolir-los.

Seguint aquesta línia, l'últim informe del seguiment dels ODS²⁶⁵ estipula que els països europeus lideren a escala mundial l'adopció d'aquests, però que cap d'ells està en posició d'assolir-los. L'informe fa unes recomanacions tan en l'àmbit domèstic com en l'àmbit de la UE referint-se a necessitat d'augmentar la implicació dels Estats i de la UE per abordar les diferències entre els països.

On els Estats de la UE han de posar èmfasis d'actuació, segons aquest informe, són en polítiques del medi ambient i convergència de nivell de vida entre els Estats. Concretament, es requereix l'acció de polítiques en “posar fi a la fam, assolir la seguretat alimentària i la millora de la nutrició i promoure l'agricultura sostenible”

²⁶³ Per garantir una millor protecció al consumidor i fer-lo conscient de les seves eleccions amb els productes alimentaris, es va dictar diversos documents en relació l'etiquetatge dels aliments, el més important és el Reglamento (CE) n° 1169/2011, *sobre informació alimentaria facilitada al consumidor*, de 25 d'octubre del 2011. Persegueix la finalitat de ser un punt de referència tan per consumidors com productors, és un text normatiu en matèria d'etiquetatge, presentació, publicitat, ja que amb aquest s'ha fusionat directives anteriors que regulaven els diferents aspectes.

²⁶⁴ COMISSIÓ DE LA UE, *Próximas etapas para un futuro europeo sostenible. Acción europea para la sostenibilidad*, COM (2016) 739 final, de 22 de novembre del 2016.

²⁶⁵ SOLUTIONS NETWORK AND INSTITUTE FOR EUROPEAN ENVIRONMENTAL POLICY, *The 2019 Europe Sustainable Development Report. Towards a strategy for achieving the Sustainable Development Goals in the European Union*, 2019.

(en l'ODS 2), “garantir modalitats de consum i producció sostenibles” (ODS 12), “adoptar mesures urgents per combatre el canvi climàtic i els efectes d'aquest”(ODS 13), “conservar i utilitzar de forma sostenible els oceans, mars i recursos marins pel desenvolupament sostenible”(ODS 14) i “protegir, restaurar i promoure l'ús sostenible dels ecosistemes terrestres, gestionar els boscos de manera sostenible, combatre la desertificació, aturar i revertir la degradació del sòl, i aturar la pèrdua de la biodiversitat”(ODS 15), ja que són els ODS que tenen els nivells més baixos de compliment, en el conjunt de la UE.

Conforme les directrius de l'informe, la UE encara ha d'adoptar més mesures per garantir l'assoliment de l'ODS número 2, i per tant per poder assegurar la protecció del dret a l'alimentació. Per fer el seguiment dels 17 ODS i les seves fites, l'Eurostat ha desenvolupat 100 indicadors on es representa cada ODS, i és podem veure la xarxa de dependència entre els ODS.

i. L' economia circular i els ODS

Un element essencial per l'estratègia europea de desenvolupament sostenible va ser l'adopció del Pla d'acció per passar d'una economia lineal a una economia circular²⁶⁶ adoptat el 2015 per la Comissió. L'economia circular tracta de conservar el major temps possibles el valor dels productes, materials i recursos en l'economia, per reduir la generació de residus, i aconseguir disminuir l'impacte mediambiental que genera el sistema econòmic.

En el moment de definir aquest Pla d'acció, la UE encara no havia adoptat el compromís amb l'Agenda 2030, així i tot es fa referència explícita, a l'ODS 12 referent garantir modalitats de consum i producció sostenibles.

Com he vist *supra*, els ODS estan interrelacionats entre ells, i malgrat que l'economia circular no fa referència al dret d'alimentació, té una preocupació cap als residus alimentaris, relacionant-ho amb la fita 12.3 que tractat de “reduir a la

²⁶⁶ COMISSIÓ DE LA UE, *Cerrar el círculo: un plan de acción de la UE para la economía circular*, COM (2015) 614 final, de 2 de desembre del 2015.

meitat el malbaratament d'aliments per càpita mundial en la venda al detall i el consum, així com les pèrdues d'aliments a les cadenes de producció i distribució, incloses les pèrdues postcollita”.

Cal recordar la necessitat de reduir el malbaratament d'aliments, ja que en total a la UE es tiren cada any 88 milions de tones d'aliments, que suposa 173 kg d'aliments a l'any per mitjana per europeu. Això representa que aproximadament que el 20% de producció d'aliments es perd o malbarata, produint un cost de 143.000 milions d'euros. Paradoxalment, hi ha 43 milions de persones que no es poden permetre un àpat de qualitat cada dos dies²⁶⁷.

A més a més, el Pla d'economia circular va definir unes accions per reduir el malbaratament que són: desenvolupar una metodologia i indicadors per avaluar els residus alimentaris a la UE; crear una plataforma per tal de donar suport a l'assoliment dels ODS sobre els residus alimentaris mitjançant la posada en comú de les millors pràctiques i l'avaluació dels progressos; clarificar la legislació relativa als residus, aliments i pinsos amb l'objectiu de facilitar la donació d'aliments i la utilització de restes d'aliments i els pinsos; i millorar la utilització i comprensió més eficaç de la data de consum preferent dels aliments.

En consonància amb la gestió de residus, es va dictar la Directiva 2018/851 relativa als residus²⁶⁸, que defineix com a residu alimentari, en el punt 4 bis, “*tots els aliments*, tal com es defineixen a l'article 2 del Reglament (CE) núm. 178/2002 de el Parlament Europeu i de Consell, *que s'han convertit en residus*”²⁶⁹. Aquesta definició omet la diferenciació entre els diferents residus alimentaris, ja que no és el mateix un residu agrari o un residu generat pel consumidor. El que caldria és una definició per diferenciar entre pèrdua i el malbaratament d'alimentari.

²⁶⁷ FUSIONS, *Estimates of European food waste levels...*, *op. cit.*

²⁶⁸ UE, PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Directiva (CE) n° 2018/851, *sobre residuos por la que se modifica la directiva 2008/98/CE*, de 30 de maig del 2018.

²⁶⁹ La cursiva és nostra.

La mateixa Directiva es va comprometre a adoptar una metodologia comuna en tots els Estats membres, per poder fer un seguiment en matèria de gestió de residus alimentaris, i poder mesurar els nivells de malbaratament dels països.

Igualment, per combatre el malbaratament d'aliments, es va crear la *Plataforma UE sobre pèrdues i malbaratament d'aliments*²⁷⁰, que inclou diversos agents per tenir subgrups d'especialització en les matèries que envolten aquesta problemàtica. És un instrument per examinar i promoure pràctiques per la consecució dels ODS, concretament, de la fita 12.3.

ii. El Pacte verd europeu

El *Pacte verd europeu*²⁷¹ és l'actual estratègia de creixement de la UE, i té tres objectius concrets. El primer és una inversió pel desenvolupament sostenible per incentivar projectes ambientalment responsables per obtenir beneficis a llarg termini; segon, ser el primer continent neutral en emissions a través d'una política climàtica, i per últim, un fons per la transició justa. Aquesta estratègia vol integrar els ODS en la política europea, seguint el lema de “no deixar ningú endarrere” i augmentar el compromís del desenvolupament sostenible i social de la UE.

Aquesta estratègia de creixement es divideix en diversos plans acció²⁷², l'acció per desenvolupar tecnologies més respectuoses amb clima; l'acció per assolir una energia més assequible i segura; renovar l'estratègia de la granja a la taula; l'acció potenciar l'economia circular i una mobilitat més sostenible.

Cal destacar, especialment, el Pla d'acció que vol renovar l'estratègia “de la granja a la taula”, que s'enfoca cap a una política d'assoliment de l'ODS número 2. La

²⁷⁰ Aquesta plataforma es va crear per reduir els residus alimentaris, tal com estipulava la Comissió en el pla d'economia circular.

²⁷¹ COMISSIÓ DE LA UE, *El pacto verde europeo*, COM (2019) 640 final, d'11 de desembre del 2019.

²⁷² COMISSIÓ DE LA UE, *Anexo del pacto verde europeo*, COM (2019) 640 final, d'11 de desembre del 2019.

renovació d'aquesta estratègia es basa a redissenyar el sistema alimentari perquè sigui més respectuós amb el medi ambient i estigui integrat en els plans nacionals dels Estats membres. Es vol potenciar un sistema alimentari que redueixi el seu impacte ambiental, d'acord amb l'economia circular, fent més eficient la cadena alimentària. Amb relació a aquest tema es modificarà la Política Agrària Comuna, (PAC), en el marc 2021-2027, per potenciar una producció alimentària viable i més sostenible, regular la gestió de químics i adobs per tal de preservar i millorar la gestió dels nutrients del sòl i l'accés de l'aigua i així fer un desenvolupament territorial equilibrat²⁷³.

Adicionalment, aquest Pla d'acció pretén estimular el consum d'aliments sostenibles i fomentar una alimentació saludable i assequible per tots, ja que una alimentació de baixa qualitat contribueix a problemes de la salut i a l'obesitat de la població. Al respecte adopta mecanismes per ajudar els consumidors a escollir dietes més saludables i sostenibles, i així reduir el malbaratament d'aliments²⁷⁴.

iii. *FOOD 2030*

La Comissió Europea va impulsar la iniciativa de desenvolupar una política d'investigació i desenvolupament per fer front a la seguretat alimentària i nutricional anomenada *FOOD 2030*, amb la intenció de desenvolupar un sistema alimentari més sostenible, inclusiu i divers²⁷⁵.

Aquesta iniciativa dona resposta a quatre prioritats del sistema alimentari, que són la nutrició per unes dietes sostenibles i saludables; la resiliència del clima i uns sistemes alimentaris sostenibles; l'eficiència de consum i recursos fent referència a

²⁷³ COMISSIÓ DE LA UE, *EU budget, the CAP after 2020, Modernizing and simplifying the Common Agricultural Policy*, de juny de 2018, disponible a: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/budget-may2018-modernising-cap_en.pdf [Accedit al 24 d'abril].

²⁷⁴ COMISSIÓ DE LA UE *El pacto verde europeo...*, *op. cit.*, p. 15.

²⁷⁵ COMISSIÓ DE LA UE, Recerca UE, *FOOD 2030: Innovative EU research ensures food system is future-ready*, disponible a: <https://cordis.europa.eu/article/id/400948-food-2030-innovative-eu-research-ensures-food-system-is-future-ready/es> [Accedit al 24 d'abril].

l'economia circular i, la innovació i apoderament de les comunitats sobretot en les rurals per impulsar la innovació i la inversió en aquestes àrees²⁷⁶.

L'objectiu d'aquesta iniciativa és promoure una comunitat on els sistemes alimentaris siguin sostenibles i saludables pels ciutadans, i per desenvolupar una educació i consciència per promoure unes dietes més equilibrades, així evitant que es dugui una mala alimentació que pugui provocar problemes de salut i reduir el creixement de la taxa de població amb sobrepès.

La UE està invertint recursos a fomentar una alimentació saludable i sostenible tenint com especial prioritat la gestió dels recursos, el medi i els residus. Però s'oblida d'una gran part de la problemàtica i és la falta d'accés als aliments que pateixen molts ciutadans europeus, ja que com hem assenyalat *supra*, 43 milions de persones, al conjunt de la UE, no és podem permetre un àpat de qualitat cada dos dies²⁷⁷. Per tant, s'oblida de garantir el dret a l'alimentació adequada dels ciutadans, compromís adoptat pels Estats membres quan va ratificar PIDESC i, a més a més la UE no està generant mecanismes per assolir a fita 2.1 de l'Agenda 2030.

Certament, la UE només ha inclòs els ODS en les seves polítiques de desenvolupament i creixements sostenible però no ha realitzat cap pla d'acció ni estratègia per una adopció específica dels 17 ODS de l'Agenda 2030. Fet que provoca que moltes fites dins dels ODS i, fins i tot, algun objectiu no s'estigui tenint en compte i, per tant, no s'arribarà a aconseguir els objectius marcats pel 2030.

²⁷⁶ *Ibid.*

²⁷⁷ FUSIONS, *Estimates of European food waste levels...*, *op. cit.*

C. El dret a l'alimentació en altres àmbits regionals

a) *El Protocol de San Salvador de 1988 de la Convenció Americana sobre el Drets Humans* ²⁷⁸

El Protocol de San Salvador, es dedica a completar la Convenció Americana de Dret Humans en el reconeixement dels drets econòmics, socials i culturals²⁷⁹. Així, respecte el dret a l'alimentació, l'article 12 estableix que

“1. Tota persona té *dret a una nutrició adequada que li asseguri la possibilitat de gaudir del més alt nivell de desenvolupament físic, emocional i intel·lectual.*

2. Amb l'objecte de fer efectiu aquest dret i a *eradicar la desnutrició*, els Estats parts es comprometen a perfeccionar els mètodes de producció, aprovisionament i distribució d'aliments, per a això es comprometen a promoure una major cooperació internacional en suport de les polítiques nacionals sobre la matèria”²⁸⁰.

Per tant, el Protocol de San Salvador fa un reconeixement explícit sobre la importància del dret a una nutrició adequada pel correcte desenvolupament de les persones, i remarca l'objectiu dels Estats part en la voluntat d'eradicar la desnutrició.

²⁷⁸ El protocol de San Salvador va tenir origen en la Conferència Americana sobre els Drets Humans al 1988. I va ser adoptat per l'Assemblea General de l'Organització d'Estats Americans (OEA), núm. 69, al 17 de novembre del 1988. Tot i adoptar-se al 1988, no va entrar en vigor fins al 1999, actualment està firmat i ratificat per 16 països de la Comissió Americana dels Drets Humans.

²⁷⁹ GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, *op. cit.*, p. 183-228.

²⁸⁰ La cursiva és nostra.

b) *La Carta Africana dels Drets Humans i dels Pobles de 1981 i el seu Protocol sobre la dona africana del 2003*

La Carta Africana dels Drets Humans i els Pobles²⁸¹, tot i no fer un reconeixement explícit del dret a l'alimentació, aquest està implícitament contingut en drets interdependent com la salut de les persones. Al respecte, l'article 16 estableix que

“1. Tot individu tindrà dret a gaudir del millor estat físic i mental possible. 2. Els Estats signants de la present Carta prendran *mesures necessàries per protegir la salut del seu poble* i assegurar-se que reben assistència mèdica quan estan malalts”²⁸².

Tal com hem vist *supra*, el dret a l'alimentació és un dret bàsic per garantir la salut i el correcte desenvolupament de les persones. Així, assegurant el dret a la salut en la Carta implícitament s'està assegurant el dret a una alimentació adequada.

El Protocol sobre els drets de la dona africana es va basar en Carta Africana dels Drets Humans i els Pobles del 1981²⁸³, però tenint especial consideració que el col·lectiu femení, dona i nena, segueix sent un col·lectiu vulnerable, ja que són greument discriminades i és necessari assegurar la protecció dels seus drets²⁸⁴. Aquest Protocol dedica un article sobre el compromís dels Estats part en relació a la salut de la dona, en especial a les dones embarassades, assenyalant que

²⁸¹ La Carta Africana dels Drets Humans i els Pobles va ser aprovada el 27 de juliol del 1981, durant la XVIII Assemblea de Caps d'Estat i de Govern de la Organització de la Unitat Africana, reunida en Nairobi.

²⁸² La cursiva és nostra.

²⁸³ FAO, Cronología del derecho a la alimentación. *Carta Africana sobre los derechos humanos y los pueblos, la mujer africana*, disponible a: <http://www.fao.org/right-to-food-timeline/global-milestones/en/#4> [Consultat: 17 març 2020].

²⁸⁴ GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, *op. cit.*, p. 183-228.

“Els Estats part adoptaran totes les mesures oportunes per:

- a) *Oferir serveis de salut adequats, assequibles i accessibles, inclosos programes d'informació, educació i comunicació a les dones, especialment a les de les zones rurals;*
- b) *Establir i reforçar els serveis de nutrició i nutrició prenatal, part i postnatal per a les dones durant l'embaràs i durant la lactància [...]*” (article 14)²⁸⁵.

Igualment el Protocol adopta un article específic sobre el dret a la seguretat alimentària de les dones, afirmant que

“Els Estats parts vetllaran perquè les dones tinguin dret a un aliment nutritiu i adequat. En aquest sentit, adoptaran les mesures oportunes per:

- a) *proporcionar a les dones l'accés a l'aigua potable neta, a les fonts de combustible domèstic, a la terra i als mitjans de producció d'aliments nutritius;*
- b) *establir sistemes adequats de subministrament i emmagatzematge per assegurar la seguretat alimentària*” (article 15)²⁸⁶.

Amb aquest disposició es fa responsables els Estats perquè duguin a terme accions necessàries per garantir el dret d'alimentació adequada i nutritiva de la dona, juntament amb un accés adequat a l'aigua potable per usos domèstics i pel sòl.

²⁸⁵ La cursiva és nostra.

²⁸⁶ *Ibid.*

c) *La Carta Africana sobre els drets i el benestar dels infants de 1990*²⁸⁷

La Carta Africana sobre els drets i benestar del nen²⁸⁸, exposa la necessitat que els Estats garanteixin la protecció dels infants contra qualsevol forma de tortura o tractament inhumà o degradant per parts dels pares o persona que estigui al càrrec, i que els pares i altres responsables de la criança dels nens i nenes garanteixin que la disciplina impartida respecti la dignitat de l'infant²⁸⁹. En aquest sentit, l'article 14, relatiu als serveis de salut estableix que

“1. Tots els infants tenen dret a gaudir del millor estat de salut física, mental i espiritual que es pugui aconseguir. 2. Els Estats part de la present Carta es comprometen a dur a terme la plena aplicació d'aquest dret i, especialment, hauran de prendre les mesures següents: [...]

(c) assegurar el *subministrament d'una alimentació i aigua potables segurs*;

(d) combatre la malaltia i la *malnutrició* en el marc de l'atenció primària de salut mitjançant l'aplicació de tecnologia adequada;

(e) per assegurar una *assistència sanitària adequada a les mares durant l'embaràs i lactància* [...]”²⁹⁰.

És a dir, remarca la importància d'una bona alimentació i l'accés a l'aigua dels infants, per garantir la seva salut i el correcte desenvolupament. Es vol assegurar aquest dret, ja que són un grup especialment vulnerable²⁹¹.

²⁸⁷ OUA, Carta africana sobre els drets i benestar del nen, de 11 de juliol del 1990, doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990), va entra en vigor al 19 de novembre del 1999. El 2001, OUA va canviar de nom a Unió Africana (UA). El 2019 aquesta Carta va ser ratificada per un total de 49 Estat de la UA.

²⁸⁸ Les sigles en anglès són *ACRWC, African Charter on the Rights and Welfare of the Child*.

²⁸⁹ FAO, Cronología del derecho a la alimentación, *Carta Africana sobre los derechos de los niños*, disponible a: <http://www.fao.org/right-to-food-timeline/global-milestones/en/#4>, [Consultat: 17 març 2020].

²⁹⁰ La cursiva és nostra.

²⁹¹ GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, *op. cit.*, p. 183-228.

CONCLUSIONS

PRIMERA. La problemàtica del dret a l'alimentació és un problema global que afecta a tots els països i regions del món. Els països en desenvolupament estan afectats de forma més crònica per culpa del deficient sistema alimentari mundial, ja que amb les dades observades veiem que no és un problema de recursos sinó de distribució, fet que agreuja la gravetat de la situació. Entenem, que si hi hagués una ferma voluntat en voler solucionar aquest sistema deficient, es podria assolir, degut a que està en les mans dels governs i de la comunitat internacional fer-hi front.

SEGONA. De la mateixa manera, el concepte del dret a l'alimentació està àmpliament reconegut a escala internacional. Hem de tenir present que no només fa referència a la falta d'accés als aliments sinó que també busca una correcta nutrició per assolir el desenvolupament saludable, i garantir un nivell de vida digna a totes les persones. Actualment, hi ha 1.000 milions de persones que pateixen fam crònica, 2.000 milions que tenen carència de micronutrients i 1.000 milions de persones que pateixen sobrepès. Per diversos que sigui la situació de cadascun d'aquests tres grups, comparteixen un fet comú i és no tenir una alimentació adequada i, per tant, no estan protegits contra la fam ni la malnutrició.

TERCERA. El dret a gaudir d'una alimentació adequada ha estat reconegut en diversos instruments d'àmbit universal on o bé els mecanismes de garantia són bàsicament la publicitat, o bé es tracta de normes de *soft law*. En canvi, a nivell regional trobem més normes de *hard law* i més mecanismes de garantia de tipus jurisdiccional com és el TEDH. La principal diferència entre els instruments en l'àmbit universal i en l'àmbit regionals, es deu a que, a nivell universal hi ha més disparitat cultural i, per tant, els instruments que es poden adoptar o bé són de *soft law* o bé els seus mecanismes de garantia és basen en la publicitat, per exemple el PIDESC. En canvi, a nivell regional tenim mecanismes més sòlids per garantir el dret a l'alimentació, com són mecanismes jurisdictionals. Així que existeix una voluntat de fer front a la fam crònica i a la malnutrició, però de diverses formes ja que no tots els instruments tenen ni el mateix abast ni els mateixos mecanismes de garantia.

QUARTA. Al llarg dels anys, els diversos instruments de les Nacions Unides han regulat el dret a l'alimentació i han remarcat la importància d'una alimentació adequada en diferents contextos i àmbits. Advertint de la necessitat d'establir resolucions específiques per protegir els grups més vulnerables contra la fam i la malnutrició. Malgrat que, avui en dia, es genera un volum elevat d'informes que recullen les situacions precàries, de vulnerabilitat i posen de manifest les conseqüències que comporta no tenir garantida una alimentació adequada, no són més que informes amb la pretensió de despertar la consciència dels Estats i de la comunitat internacional, perquè es prenguin mesures vinculants. És a dir, les NU fan mesures *soft law* amb la voluntat que en l'àmbit regional i local s'adoptin mesures *hard law* adreçades al dret a l'alimentació.

CINQUENA. L'Agenda 2030 neix amb la voluntat d'aconseguir el que no s'ha pogut fer fins ara amb els anteriors instruments de desenvolupament sostenible de les NU. S'ha de reconèixer que aquesta l'Agenda ha aportat més visibilitat al problema i que ha arribat en un moment on existeix un gran moviment social que vol lluitar contra el canvi climàtic i abraça el desenvolupament sostenible. Molts experts afirmen que som a temps de canviar la situació. Encara ara, ens qüestionem si serà suficient, si realment estem disposats a fer un canvi que impliqui un gir de 360° a la nostra manera de pensar per fer del món un lloc més equilibrat, on tothom pugui gaudir d'un nivell de vida digna, i consegüentment d'una alimentació adequada. Cal tenir present que els 17 ODS són ambiciosos, ja que volen resoldre els problemes de les desigualtats entre països provocats pels interessos de les grans potències, i volen potenciar una cooperació i unitat mundial, que és més una pretensió que un fet tangible. Clarament, l'assoliment dels ODS no és una cosa que cada país pot fer individualment sinó que és necessària la col·laboració de tots els Estats i agents socials. A més a més, els ODS es basen en una xarxa d'interconnexions per millorar el desenvolupament sostenible en l'àmbit global i, no aspectes separats i individuals. D'aquesta manera, la interconnexió dels ODS i el seu compliment ens afecta a tots, independentment de quin lloc visquem, ja que en el món globalitzat una petita acció té una ona expansiva que ens repercuteix a tots.

SISENA. Des d'un punt de vista optimista, podríem dir que els ODS, en especial l'ODS número 2 pot ser assolit. Però perquè això passi és imprescindible que els interessos socials i mediambientals aconseguixin igualar o superar els interessos econòmics, per tal de poder generar un canvi en el sistema alimentari i poder abastir a tota la població i que tothom pugui gaudir d'un nivell d'alimentació adequada. Per aconseguir-ho és necessari invertir en diverses polítiques, com l'agrària i l'educació, per generar una consciència global del fet que tot té una repercussió des d'anar a comprar a una gran superfície que no té en consideració els petits agricultors, i només compra a grans plataformes que fan servir productes químics introduïts en els aliments i poden tenir una repercussió en els consumidors, fins a freqüentar restaurants de *fast food*, que tenen més interès a generar beneficis que no pas en servir uns aliments de qualitat. Si es vol millorar el sistema, s'ha de deixar en un costat els interessos econòmics i focalitzar-nos en el sistema alimentari basat en els interessos social i els drets de les persones.

SETENA. El Consell d'Europa és el gran promotor dels drets humans i llibertats fonamentals a Europa, i no fa cap menció expressa a un dels drets essencials pel correcte desenvolupament de la persona, com és el dret a l'alimentació adequada. Escandalitza una mica saber que el mecanisme de garantia dels drets europeus, el TEDH, no ha posat remei a aquesta situació, sinó que només s'ha limitat a dictar sentències on reconeix que es vulnera el dret a l'alimentació adequada, però no ha generat cap obligació expressa perquè es faci una normativa que imposi en els Estats Membres la garantia del dret a l'alimentació per a tots els ciutadans.

VUITENA. Per part de la UE la situació no és molt diferent. Aquesta durant els anys ha generat una extensa normativa sobre seguretat alimentaria, però per contra no ha adoptat mecanismes destinats a solucionar o a millorar la garantia del dret a una alimentació adequada pels ciutadans. En els països de la UE actualment hi ha 43 milions de persones que no és podem permetre un àpat de qualitat cada dos dies, és a dir, és un problema real que no se li està donant ni solució ni importància, malgrat l'acceptació de l'Agenda 2030 i amb ella l'ODS número 2 de fam zero. A més a més, en aquest aspecte la UE és més una unió econòmica que social.

NOVENA. El dret a l'alimentació és un dret bàsic i essencial per les persones, per poder tenir un bon desenvolupament tant físic com mental. Aquest dret no es tracta d'un fet puntual, sinó de poder garantir a les persones que puguin tenir una alimentació adequada de forma contínua, per no provocar situacions de malnutrició. També inclou l'accés tant físic com econòmic als aliments, i poder disposar d'aquests en quantitat i qualitat suficients per satisfer les necessitats concretes de cada persona. El que pretén garantir aquest dret és que totes les persones puguin alimentar-se diàriament, sense patir inseguretat alimentària, i que aquesta alimentació tingui els nutrients necessaris per a un correcte desenvolupament a totes les etapes al llarg de la vida, sense que es faci una vulneració d'aquest. I fugint dels extrems de la manca d'accés als aliments i excés d'aliments no saludable, que ambos comporten problemes de salut i desenvolupament de les persones. Aquesta és la fita que es vol assolir amb l'ODS número 2, aconseguir fam zero, una alimentació sana, nutritiva i suficient durant tot l'any, un món sense fam, ni malnutrició, ni inseguretat alimentària.

El problema recau en el fet que la fam i la malnutrició són un fet invisible pels ulls dels qui governen perquè no genera interessos econòmics, sinó que suposa una despesa per aquests. De fet, per raons d'imatge es dediquen a adoptar i ratificar instruments internacionals que protegeixen el dret a l'alimentació, però no fan plans d'acció per la seva consecució. A la practica, en molts casos són els agents socials i les ONGs les que assumeixen la responsabilitat de garantir d'accés als aliments a les persones que ho necessiten.

DESENA. En aquests moments tota aquesta situació s'agreuja més amb la Covid-19, que provocarà que hi hagi més persones vulnerables, sense accés als aliments. Els reptes que ha marcat la comunitat internacional amb els ODS seran més difícils d'assumir, ja que l'actual situació econòmica i social comportarà un increment de la vulnerabilitat i la precarietat de molts sectors socials. Amb aquesta crisi causada per la Covid-19, els països estan deixant aparcats els objectius de desenvolupament sostenible, per actuar en el moment actual i estan centrant-se prioritàriament en el tema sanitari, fet que provocarà conseqüències a llarg termini respecte a

l'assoliment dels ODS. A més a més, la pèrdua de molts llocs de treball comportarà que una gran part de la població estigui en una situació de vulnerabilitat, i li sigui més difícil que abans accedir a elements essencials, com són l'habitatge, o a una alimentació adequada. Això implicarà que moltes d'aquestes persones hagin de recórrer als aliments proporcionats per les ONGs i/o adquirí aliments barats amb la consegüent pèrdua de seguretat alimentaria. És a dir, si abans de la Covid-19 ja era complicat assumir els objectius el 2030, ara serà encara més difícil d'assumir, si no quasi impossible.

BIBLIOGRAFIA

A. Documents

1. *Tractats internacionals*

- Tractat del Consell d'Europa, de 5 de maig de 1949.
- Carta Social Europea, de 18 d'octubre de 1961.
- Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals, 16 de desembre de 1966.
- Pacte Internacional de Drets Civil i Polítics, 16 de desembre de 1966.
- Convenció Americana sobre el drets humans , 22 de novembre de 1969.
- Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona, de 18 de desembre de 1979.
- Carta Africana dels Drets Humans i els Pobles, de 27 de juliol de 1981.
- Protocol San Salvador, de 17 de novembre de 1988.
- Convenció dels Drets de l'infant, de 20 de novembre de 1989.
- Carta Africana sobre els drets i el benestar dels infants, de 11 de juliol de 1990.
- Tractat de la Unió Europea (Tractat de Maastricht) 7 de febrer de 1992.
- Protocol de la carta Africana sobre el drets humans i dels pobles sobre la dona africana, de 11 de juliol de 2003.
- Convenció sobre els drets de les persones amb discapacitat, de 13 de desembre de 2006.
- Tractat de Funcionament de la Unió Europea, de 13 de desembre de 2007.
- Tractat de Lisboa, de 1 de desembre de 2009.

2. *Jurisprudència del TEDH*

- TEDH (secció 4^a), *Cas Jakóbski v. Polònia*, Sentència de 7 de desembre del 2010.
- TEDH (secció 3^a), *Cas Vartic v. Romania*, Sentència de 17 de desembre del 2013.

- TEDH (Secció 4), *Cas Harakchiev i Tolumov v. Bulgària*, Sentència de 8 de juliol del 2014.
- TEDH (secció 3ª), *Cas Dudchenko v. Rússia*, Sentència de 7 de novembre del 2017.

3. Documents d'organitzacions internacionals

a) Documents del sistema de les NU

- i. Documents de les NU
 - AGNU, Resolució 217 A (III), *Declaración Universal de los Derechos Humanos*, 10 de desembre del 1948.
 - AGNU, Resolució 3348 (XXIX), *Actos finales de la Conferencia Mundial de la Alimentación*, de 17 de desembre del 1974.
 - CDESC, *Observación General 4. El derecho a un nivel de vida adecuado* (art. 11.1) doc. E/C.4/1991, de 13 de desembre del 1991.
 - AGNU, *Actes finals Cimera Mundial de l'Alimentació*, de 17 de novembre del 1996.
 - CDESC, *Observación General 12: El derecho a alimentación adecuada (art. 11)*, doc. E/C.12/1999/5, de 12 de maig del 1999.
 - AGNU, Resolució 55/2, *Declaración del Milenio*, de 13 de setembre del 2000.
 - AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho a la alimentación*, CN.4/2001/53, de 7 de febrer del 2001.
 - AGNU, Informe del Relator Especial, *El derecho de la alimentación de los niños*, A/HRC/4/30, de 19 de gener del 2007.
 - NU, Oficina de l'Alt Comissionat per als Drets Humans, *The right to adequate housing, fact sheet no.21*, novembre del 2009.
 - AGNU, Resolució 64/292, *Derecho humano al agua y saneamiento*, de 28 de juliol del 2010.
 - AGNU, Informe del Relator Especial sobre *la relación de la salud y la malnutrición*, doc. A/HRC/19/59, de 26 de desembre del 2011.
 - AGNU, Informe del Relator Especial, A/65/281, *Acceso a las tierras de conreo y el derecho a la alimentación*, de 17 de desembre del 2012.

- AGNU, Informe del Relator Especial, *Los derechos de la mujer y el derecho a la alimentación*, A/HRC/22/50, de 24 de desembre del 2012.
- CRC, *Observación sobre el derecho del niño al disfrute del más alto nivel posible de salud, (artículo 24)*, 17 d'abril del 2013.
- *Objetivos de Desarrollo del Milenio, Informe 2015*, Nova York, de 2 de juliol del 2015.
- AGNU, Resolución 69/313, *tercera Conferencia Internacional sobre la Financiación para el Desarrollo (Agenda d'Acció Addis Abeba)*, de 27 de juliol del 2015.
- AGNU, Resolución 70/1, *Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para Desarrollo Sostenible*, de 25 de setembre del 2015.
- AGNU, Informe del Relator Especial, *el derecho a la alimentación y la nutrición*, A/71/282, de 3 d'agost del 2016.
- Independent Group of Scientists appointed by the Secretary-General, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now—Science for Achieving Sustainable Development*, United Nations, 2019.
- SACHS, J., *et al.*, (2019): *Sustainable Development Report 2019. New York: Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN)*.
- AGNU, Informe del Relator Especial, *el derecho a la alimentación en relación con los ODS*, A/74/164, de 15 juliol del 2019.
- AGNU, Resolución 74/223, *Educación para el desarrollo sostenible en el marco de la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible*, de 19 de desembre del 2019.
- AGNU, Informe del Relator Especial, *la perspectiva crítica de los sistemas alimentarios, la crisis alimentaria y el futuro del derecho a la alimentación*, A/HRC/43/44, de 21 de gener del 2020.
- AGNU, Resolución E/CN.4/RES/1997/8, *El derecho a la alimentación*, de 3 d'abril del 1997; que ha sigut reiterada en diferents períodes de sessions fins l'última AGNU, Resolución 74/149, *El derecho a la alimentación*, de 24 de gener del 2020.

ii. Documents de la FAO

- *Directrices Voluntarias: en apoyo de la realización progresiva del derecho a una alimentación adecuada en el contexto de la seguridad alimentaria nacional (127 período de sesiones, noviembre de 2004).*
- UNIDAD PARA EL DERECHO A LA ALIMENTACIÓN, *Directrices Voluntarias, El derecho humano a la alimentación*, 2007.
- De Schutter, O., May 2010, *Countries tackling hunger with a right to food approach, Significant progress in implementing the right to food at national scale in Africa, Latin America and South Asia*, FAO, 2011, *Right to Food, Making it Happen, Progress and Lessons Learned through Implementation*, Roma.
- FAO, *Cronología del derecho a la alimentación. Carta Africana sobre los derechos de los niños*, disponible a <http://www.fao.org/right-to-food-timeline/global-milestones/en/#4> .
- FAO, *Cronología del derecho a la alimentación. Carta Africana sobre los derechos humanos y los pueblos, la mujer africana*, disponible a <http://www.fao.org/right-to-food-timeline/global-milestones/en/#4>.
- FAO, *Cronología del derecho a la alimentación. Convención sobre los derechos de las personas con discapacidad*, Disponible a <http://www.fao.org/right-to-food-timeline/global-milestones/es/#14>.
- FAO, *The State of Food and Agriculture 2019. Moving forward on food loss and waste reduction*, Rom, 2019.
- FAO, *Quince años de implementación de las Directrices sobre el derecho a la alimentación, Revisión de los avances hacia el cumplimiento de la Agenda 2030*, Roma, 2019.

iii. Documents de la OMS

- ASSEMBLEA MUNDIAL DE LA SALUT, Resolución WHA65/2012/REC/, *Objetivos globales per la Nutrición 2025 sobre el plan integral de aplicación sobre nutrición de la madre, el lactante i el niño*, de 26 de maig del 2012.
- *Informe sobre la Comisión sobre Acabar con la Obesidad infantil*, 2016.

- ASSEMBLEA MUNDIAL DE LA SALUT, *Resultados de la Segunda Conferencia Internacional sobre Nutrición: informe bienal*, 2017.
- ASSEMBLEA MUNDIAL DE LA SALUT, A 71/4, *Promover la salud, preservar la seguridad mundial y servir a las poblaciones vulnerables*, doc. A 71/4, de 5 d'abril del 2018.
- *Informe de acciones sobre la obesidad infantil*, doc, WHO/NMH/PND/ECHO/18.1, de 25 de setembre del 2018.

iv. Altres documents del sistema de les Nacions Unides

- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019, Safeguarding against economic slowdowns and downturns*, Roma, 2019.

b) *Documents d'OI regionals europees*

i. Documents del Consell d'Europa

- CONSELL DE MINISTRES, Recommendation 1244(1994) *food and health*, de 11 de setembre del 1995.
- CONSELL DE MINISTRES, Resolution (96) 35, *on social security and public health*, de 2 d'octubre del 1996.
- CONSELL DE MINISTRES, Resolution AP (2003) 3, *on food and nutritional care in hospitals*, de 12 de novembre del 2003.
- CONSELL DE MINISTRES, Resolution AP (2005), *Health of in the schools*, de 2 de febrer del 2005.
- CONSELL DE MINISTRES, Resolution AP (2005) 2, *on packaging inks applied to the non-food contact surface*, de 14 setembre del 2005.
- CONSELL DE MINISTRES, Resolution (2006) 2), *European Prison Rules*, d'11 de gener del 2006.
- CONSELL DE MINISTRES, Resolution AP (2008) 43, *in the field of social and public health, the possibility of carrying out activities related to cosmetics, nutrition, food packaging and flavourings in the framework of another partial agreement*, de 30 d'abril del 2008.

- CONSELL DE MINISTRES, Resolution (2013)46, *Social Cohesion, European Directorate for the Quality of Medicines and Healthcare (EDQM)*, de 22 d'abril del 2013.
- TEDH, *Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights, Prisoners' rights, update 31 December of 2019*.

ii. Documents de la Unió Europea

- COMISSIÓ, *Libro Verde, Principios generales de la legislación alimentaria de la Unión Europea*, doc. COM (97) 176 final, de 30 d'abril del 1997.
- COMISSIÓ, *Plan de acción sobre seguridad alimentaria, Libro blanco sobre seguridad alimentaria*, doc. COM (99) 0719 final, de 12 de gener del 2000.
- Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea, 7 de desembre del 2000.
- COMISSIÓ, *Desarrollo sostenible en Europa para un mundo mejor: estrategia de la UE desarrollo sostenible*, doc. COM (2001) 264 final, de 15 de maig del 2001.
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n ° 178/2002 *por el que se establecen los principios y los requisitos generales de la legislación alimentaria, se crea la Autoridad Europea de Seguridad Alimentaria y se fijan procedimientos relativos a la seguridad alimentaria*, de 28 de gener del 2002.
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 852/2004, *relativo a la higiene de los productos alimenticios*, de 29 d'abril del 2004.
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 853/2004 *pel que s'estableixen normes específiques de la higiene dels aliments d'origen animal*, de 29 d'abril del 2004.
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 882/2004, *sobre los controles oficiales efectuados para garantizar la verificación del cumplimiento de la legislación en materia de pienso*,

alimentos, la normativa sobre la salud animal y el bienestar animal oficiales, de 29 d'abril del 2004.

- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 854/2004, *por lo que se establecen normas específicas para la organización de controles oficiales de productos de origen animal destinados al consumo humano, de 29 d'abril del 2004.*
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 2073/2005, *relativo a los criterios microbiológicos aplicables a los productos alimenticios, de 15 de noviembre del 2005.*
- COMISSIÓ, *Europa 2020, una estrategia para un crecimiento inteligente, sostenible e integrador, doc. COM (2010) 2020 final, de 3 de març del 2010.*
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 1169/2011, *sobre información alimentaria facilitada al consumidor, de 25 d'octubre del 2011.*
- COMISSIÓ, *Cerrar el círculo: un plan de acción de la UE para la economía circular, COM (2015) 614 final, de 2 de diciembre del 2015.*
- FUSIONS, *Estimates of European food waste levels, Stockholm de 31 de març del 2016.*
- COMISSIÓ, *Próximas etapas para un futuro europeo sostenible: Acción europea para la sostenibilidad, COM(2016) 739 final, de 22 de noviembre del 2016.*
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Reglamento (CE) n° 2017/625, *relativo a los controles y otras actividades oficiales realizadas para garantizar la aplicación de la legislación sobre alimentos, pienso, normas sobre la salud, el bienestar de los animales, la sanidad vegetal y de productos fitosanitarios, de 15 de març del 2017.*
- PARLAMENT EUROPEU I DE CONSELL, Directiva (CE) n° 2018/851, *sobre residuos por la que se modifica la directiva 2008/98/CE, de 30 de maig del 2018.*
- COMISSIÓ, *EU budget, the CAP after 2020, Modernizing and simplifying the Common Agricultural Policy, juliol de 2018, disponible a: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/budget-may2018-modernising-cap_en.pdf.*

- COMISSIÓ, Recerca UE, *FOOD 2030: Innovative EU research ensures food system is future-ready*, disponible a: <https://cordis.europa.eu/article/id/400948-food-2030-innovative-eu-research-ensures-food-system-is-future-ready/es>.
- SOLUTIONS NETWORK AND INSTITUTE FOR EUROPEAN ENVIRONMENTAL POLICY, *The 2019 Europe Sustainable Development Report. Towards a strategy for achieving the Sustainable Development Goals in the European Union*, 2019.
- COMISSIÓ, *El pacto verde europeo*, COM (2019) 640 final, d'11 de desembre del 2019.
- COMISSIÓ, *Anexo del pacto verde europeo*, COM (2019) 640 final, d'11 de desembre del 2019.

4. *Altres documents*

- Constitució de la Índia, de 26 de novembre del 1949.
- Constitució de la República de Zimbabwe, de 15 de maig de 2013
- Constitució de la República Federal Democràtica del Nepal, de 20 del setembre del 2015.
- Constitució de la República de Cuba, de 10 d'abril del 2019.

B. Doctrina

- BLANC, A., "Article 25", a l'ASSOCIACIÓ PER LES NACIONS UNIDES A ESPANYA, *La Declaració Universal dels Drets Humans comentari article per article*, Icaria. 1998, p. 386-401.
- BOTTARI, C., *et al.*, "Aproximación general al marco europeo de regulación del Derecho alimentario", a SALAMERO, L., (ed.), *Manual básico de derecho a la alimentación*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 39-62.
- BOU, V., *Derecho internacional de los derechos humanitarios y derecho internacional humanitario*, Tirant lo Blanch, 2014.
- CARDESA-SALZMANN, A., PIGRAU, A., "La Agenda 2030 y los objetivos para el desarrollo sostenible. Una mirada crítica sobre su

- aportación a la gobernanza distributiva global en términos de justicia distributiva y sostenibilidad ambiental”, *REDI*, 69 (1), 2017, p. 279-285.
- CARRETERO, A., *La vulneración del derecho humano a la alimentación. Consecuencias de los actuales modelos de producción y consumo de alimentos*, Reus, 2018.
 - CIERCO, C., “El derecho humano a la alimentación”, a SALAMERO, L. (ed.) *Manual básico de derecho a la alimentación*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 87-108.
 - DEL RIO, A., “El concepto de Seguridad alimentaria y marco jurídico” a SALAMERO, L., (ed.), *Manual básico de derecho a la alimentación*. Tirant lo Blanch, 2019, p. 177-212.
 - DÍAZ, C. M., “Los objetivos de desarrollo sostenible: un principio de naturaleza incierta y varias dimensiones fragmentadas”, *AEDI*, 32, 2016, p. 9-48.
 - DIEZ DE VELASCO, M., *Instituciones del Derecho Internacional Público*, 18ª ed., Tecnos, 2013.
 - DRÈZE, J., “Democracy and right to food”, *Economic and Political Weekly*, 39 (17), 2004, p.1723-1731.
 - ESTERIK, P.V., “Right to food; right to feed; right to be fed. The intersection of women's rights and the right to food”, *Agriculture and Human Values*, 16, 1999, p. 225-232.
 - FEMENÍAS, J., *et al.*, “El deber de cuidar el medio ambiente como principio jurídico del derecho ambiental”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 46-66.
 - FERNANDEZ, C. R., “Transformaciones del derecho internacional por los objetivos de desarrollo sostenible”, *AEDI*, 32, 2016, p. 49-81.
 - FERNÁNDEZ, C. R., MANERO, A. (dirs), *Análisis y comentarios de los Objetivos de Desarrollo Sostenible de las Naciones Unidas*, Aranzadi, 2017, i AA.VV., *Agenda 2030. Claves para la transformación sostenible*, Catarata, 2019.

- GALLACH, C. “Introducción: Una agenda necesaria”, a AGUILA, Y., et al., (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 21-23.
- GARCIA AMEZ, J., “Principios Generales de Derecho ordenadores de la seguridad alimentaria”, a SALAMERO, L., (ed.), *Manual básico de derecho a la alimentación*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 213-238.
- GIFRA, J., et al., “Derecho Humano a la alimentación y el agua” *Cuadernos de Estrategia*, 161, 2013, p. 26-65.
- GOIG, J. M., “Aproximación a la regulación y al contenido del derecho a una alimentación adecuada”, *Revista de Derecho UNED*, 22, 2018, p. 183-228.
- GONZÁLEZ, E., *La Unión Europea y la crisis alimentaria. Impactos de la Política Agraria Común en el derecho a una alimentación adecuada*, Observatorio DESC, 2011.
- GONZÁLEZ, L., “Las Fuentes del Derecho de la Unión Europea” a SALAMERO, L., (ed.), *Manual básico de derecho a la alimentación*. Tirant lo Blanch, 2019, p. 21-38.
- JIMENA L., “La Carta Social Europea y la Unión Europea”, *Revista Europea de Derechos Fundamentales*, 13 (1), 2009, p. 389-407.
- LAMBEK, N., “Respecting and protecting the right to food: when States must get out of the kitchen”, a LAMBEK, N., CLAEYS, P., WONG, A., et al., (ed.), *Rethinking Food Systems, Structural Challenges, New Strategies and the Law*, 2014, p. 101-122.
- LÓPEZ- ALMANSA, E., *Contra el hambre: Derecho a la alimentación y régimen internacional de ayuda alimentaria al desarrollo*, Tirant lo Blanch, 2009.
- MACIAS, L., “Supervisión de la implementación del pacto mundial para el medio ambiente”, a AGUILA, Y., et al., (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 390-406
- MARTINEZ-ZAPORTA, E., “Códex alimentarius, seguridad alimentaria y etiquetado de alimentos”, *Derecho y Salud*, 21 (1), 2011, p. 61-73.

- MECHLEM, K., “Food security and the right to food in the discourse of the United Nations”, *European Law Journal*, 10 (5), 2004, p. 631- 648.
- MESSENGER, G., “El rol del derecho internacional dentro del desarrollo sostenible y la Agenda 2030”, *REDI*, 69 (1), 2017, p. 271-278.
- MONTESINOS, C., “Los principios Ruggie y la Agenda 2030. Un futuro de recíprocas influencias por explorar”, 70 (2), *REDI*, 2018, p. 183-208.
- MORENO, A., “El principio de participación pública”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 198-217.
- OSORIO-GONZÁLEZ, C.S., HEGDE, K., *et al.*, “Sustainable healthcare systems”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., *et al.*, (ed.), *Sustainability: Fundamentals and Applications*, 2020, p. 375- 396.
- PACHAPUR, P. K., PACHAPUR, V. L., *et al.*, “Food security and sustainability”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., *et al.*, (ed.), *Sustainability: Fundamentals and Applications*, 2020, p. 357-374.
- PÉREZ, K., “Erosion of rights, uncritical solidarity and food banks in Spain” a SILVASTI, T., RICHES, G., (ed.), *Hunger and Food Charity in Rich Societies: What Hope for the Right to Food?*, Palgrave Macmillan UK, 2014, p. 131-145.
- PLANA, M. J., “Concepto y tipos de alimento”, a SALAMERO, L., (ed.), *Manual básico de derecho a la alimentación*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 63-86.
- RICHES, G., *et al.*, “Hunger in rich world: Food aid and right to food perspective” a SILVASTI, T., RICHES, G., (ed.), *Hunger and Food Charity in Rich Societies: What Hope for the Right to Food?*, Palgrave Macmillan UK, 2014, p. 1-14.
- RODRIGO, A. J., *El desafío del desarrollo sostenible*, Marcial Pons, 2015.
- SANCHEZ, B., “El principio de precaución y su posible contribución para alcanzar los Objetivos de Desarrollo Sostenible de la Agenda

- 2030”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 124- 149.
- SCHUTTER, O., “The reform of the Committee on World Food Security: the quest for coherence in global governance” a LAMBEK, N., CLAEYS, P., WONG, A., *et al.*, (ed.), *Rethinking Food Systems, Structural Challenges, New Strategies and the Law*, 2014, p. 219-238.
 - SEN, A., “The right not to be hungry”, a ALSTON, P., TOMAŠEVSKI, K., (ed.), *The Right to Food*, Martinus Nijhoff, 1984, p. 69-80.
 - SILVASTI, T., *et al.*, “Hunger and food charity in rich societies: What hope for the right to food?”, a SILVASTI, T., RICHES, G., (ed.), *Hunger and Food Charity in Rich Societies: What Hope for the Right to Food?*, Palgrave Macmillan UK, 2014, p. 191-208.
 - SOTILLO, J. A., *El reto de cambiar el mundo. La Agenda 2030 de desarrollo sostenible*, Catarata, 2015, i *El ecosistema de la cooperación. La Agenda 2030 para el desarrollo sostenible*, La Catarata, 2017.
 - TAFALLA, M., *L’alimentació com a dret humà: les seves implicacions*. Oficina de Promoció de la Pau i del Drets Humans, Generalitat de Catalunya, 2009.
 - TALAN, A., TYAGI, R. D., “Education and human resource development for sustainability”, a SURAMPALLI, R., ZHANG, T., *et al.*, (ed.), *Sustainability: Fundamentals and Applications*, 2020, p. 413-438.
 - VILLEGAS, J., “Diversidad de situaciones nacionales: principio de responsabilidades comunes pero diferenciadas”, a AGUILA, Y., *et al.*, (ed.), *Principios de Derecho Ambiental y Agenda 2030*, Tirant lo Blanch, 2019, p. 372- 389.
 - VIVAS, E., *El negocio de la comida ¿Quién controla nuestra alimentación?*, Icaria, 2014.